

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

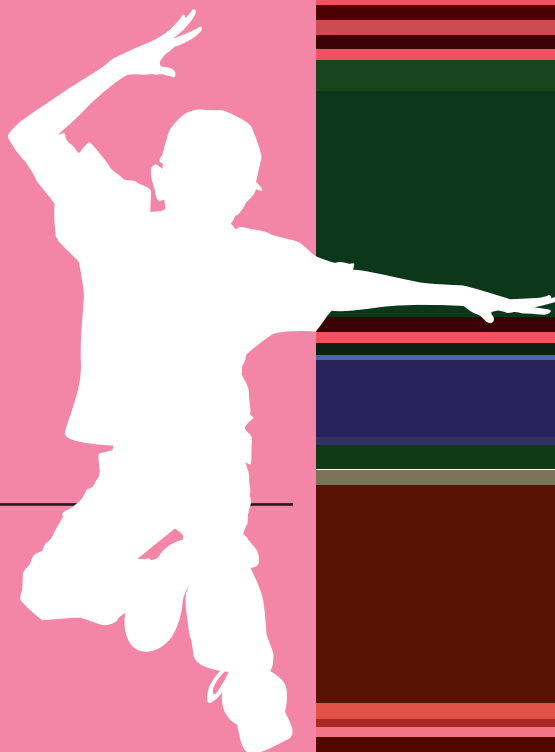
TOM 5

Ewa Filipiak, Ewa Lemańska-Lewandowska

Opieka i wychowanie

Wczesna faza dorastania

wiek: 11/12–14/15 lat

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

*entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	1	2	3
Faza rozwoju	Wczesne dzieciństwo	Wiek przedszkolny	Wczesny wiek szkolny
Wiek w latach	0–2/3	2/3–5/6	5/6–8/9
Miejsce	Dom/środowisko okołodomowe/ żłobek	Dom/środowisko okołodomowe/ przedszkole	Dom/szkoła podstawowa kl. I–III/ środowisko okołoszkolne
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się przyjmowania pokarmów stałych, kontrolowania ciała, osiągnięcie stabilności fizjologicznej formowanie się relacji przywiązania nabywanie zdolności do samoregulacji emocjonalnej uczenie się chodzenia, manipulowania i mówienia uczenie się różnic związanych z płcią i zasad zachowania formowanie się prostych pojęć dotyczących rzeczywistości rozwój języka – symboliczna funkcja języka i zabawa symboliczna 	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie sprawności fizycznych fantazja, wyobraźnia i tworzenie odkrycie granicy fikcja – rzeczywistość uczenie się obcowania z rówieśnikami pojawienie się zabaw i gier grupowych łączących fantazję z kooperacją uczenie się rozróżniania dobra/zła oraz rozwijanie się sumienia i empatii identyfikacja z własną płcią odkrycie zasady stałości opanowanie umiejętności klasyfikacji i kombinatoryki 	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się odpowiedniej roli płciowej rozwijanie się podstawowych sprawności szkolnych – czytania, pisanie i liczenia rozwijanie się pojęć naturalnych, niezbędnych w codziennym życiu rozwijanie się sumienia, moralności, skali wartości osiąganie podstaw niezależności osobistej rodzi się samoświadomość i poczucie samoskuteczności rozwijanie się postaw wobec grup i instytucji
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> dobra opieka nad małym dzieckiem wyrasta z trafnego rozpoznania jego potrzeb jeśli potrzeby dziecka są zaspokajane, to kontakt z opiekunem jest źródłem doświadczeń, dzięki którym zyskuje poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, potrafi ufać innym oraz budować bliskie relacje z innymi ludźmi jednocześnie dziecko pozostaje osobą autonomiczną i staje się bardziej odważne w poznawaniu świata oraz samodzielne w zaspokajaniu swoich potrzeb 	<ul style="list-style-type: none"> dziecko jest gotowe do podejmowania nowych działań, ale ma problem z rozgraniczaniem świata fantazji od rzeczywistego, z planowaniem działania i doprowadzaniem go do końca pomagają w tym zadania stawiane przez dorosłych oraz wsparcie okazywane przy ich wypełnianiu dorosły musi jednak coraz bardziej wycofywać się z bezpośredniej pomocy samodzielność w coraz to nowych obszarach działania to podstawa rodzącej się u dziecka inicjatywy 	<ul style="list-style-type: none"> ważnym zadaniem dorosłych – przede wszystkim rodziców i wychowawców – jest stopniowe wprowadzanie dziecka w świat racjonalnych działań dzieje się to przez coraz szersze dzielenie się z nim własnym doświadczeniem życiowym i zawodowym przede wszystkim w planowaniu działań i organizowaniu warunków ich realizacji ważne jest towarzyszenie dziecku w przeżywaniu sukcesów i wspieranie w doświadczaniu porażek oraz czas poświęcony na wyjaśniające rozmowy
Priorytet	opieka	opieka/ wychowanie	wychowanie/ opieka

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 5

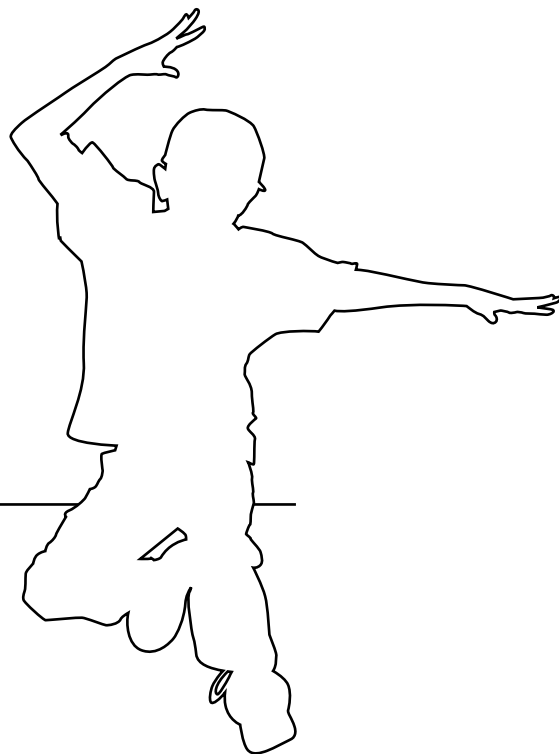
Ewa Filipiak, Ewa Lemańska-Lewandowska

Opieka i wychowanie

Wczesna faza dorastania

wiek: 11/12–14/15 lat

Redakcja serii Niezbędnik Dobrego Nauczyciela:
prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Autorki Tomu 5 serii II pt.: *Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania*
prof. dr hab. Ewa Filipiak, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
dr Ewa Lemańska-Lewandowska, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Recenzent:
prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

Wydanie I Tom 5

Wydawca:
Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
Tel. +48 22 241 71 00; www.ibe.edu.pl

©Copyright by Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014
ISBN 978-83-61693-70-3

Korekta, skład, łamanie, druk:
Business Point Sp. z o.o.
ul. Erazma Ciołka 11A/302
01-402 Warszawa
Tel. +48 22 188 18 72
biuro@businesspoint.pl
www.businesspoint.pl

Projekt okładki oraz koncepcja graficzna serii:
Beata Czapska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Publikacja opracowana w ramach projektu systemowego: *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego*, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych

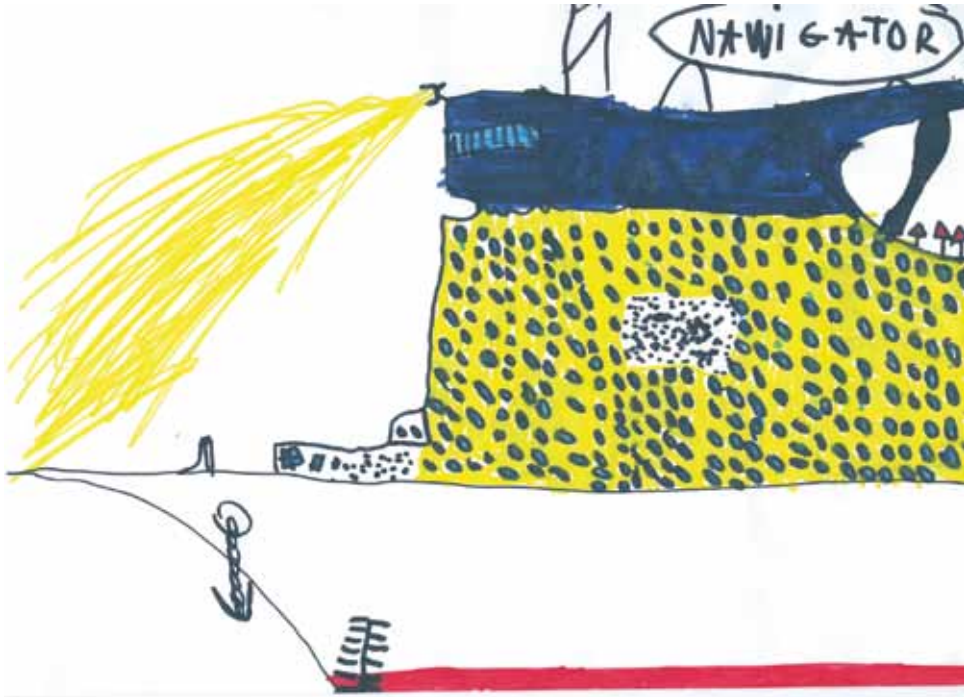
Wzór pasów łowickich wykorzystanych w publikacji zainspirowany ilustracją z książki:
Świątkowska, J. (1953). *Strój łowicki*, seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, t. 7, cz. IV Mazowsze i Sieradzkie, z. 2,
Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Publikacja została wydrukowana na papierze ekologicznym

Egzemplarz bezpłatny

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Zadania rozwojowe a cele wychowania we wczesnej fazie dorastania	7
1.1. Wprowadzenie, czyli o końcu dzieciństwa i debiucie w roli nastolatka	7
1.2. Wyzwania i oferty otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe	7
1.3. Pomiędzy tożsamością grupową a indywidualną	10
Najważniejsze...	11
Rozdział 2. Pułapki w wychowaniu nastolatka	13
2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i w szkole	13
2.2. Relacje nastolatka z rodzicami	13
2.3. Konflikty w rodzinie	15
2.4. Szkoła jako źródło problemów z dyscypliną w klasie	19
2.5. Fikcja wychowawcza w szkole	19
2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych	24
Najważniejsze...	26
Rozdział 3. Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców	27
3.1. Wprowadzenie, czyli o przejściu od opieki do towarzyszenia i wspierania	27
3.2. Rola i zadania rodziców	27
3.3. Zadania nauczyciela	29
Najważniejsze...	34
Rozdział 4. Rola społecznego otoczenia rodziny i szkoły w procesie wychowania nastolatka	35
4.1. Wprowadzenie, czyli o tworzeniu przestrzeni do działania i stymulowaniu pozytywnego kierunku zmian	35
4.2. Rola rówieśników: relacje preintymne	35
4.3. Rola rodziny: budowanie poczucia ciągłości	36
4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska	38
4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia	44
Najważniejsze...	47
Zakończenie	49
Warto przeczytać...	50
Korzystano z...	51

Filip Starzec, 11 lat, OKRĘT

Aleksandra Zielińska, 12 lat, KRASNOLUDEK

Wstęp

W pracy wychowawczej nad dziećmi w wieku dojrzewania natrafiamy na trudności właśnie dlatego, że tak mało uczymy dziecko widzieć, rozumieć i odczuwać samo siebie jako część zespołu, społeczeństwa, narodu...

Wasył A. Suchomliński

We wczesnym etapie dorastania, który przypada na czas między 11/12 a 14/15 rokiem życia, dziecko kończy naukę w szkole podstawowej i jako nastolatek rozpoczyna nowy etap edukacyjny – naukę w gimnazjum. Często przejście do gimnazjum wiąże się z wejściem w zupełnie nowe środowisko społeczne. Otoczenie społeczne, głównie rodzina i szkoła, oczekuje większej niż wcześniej odpowiedzialności nastolatka za swoje

Słowa klucze

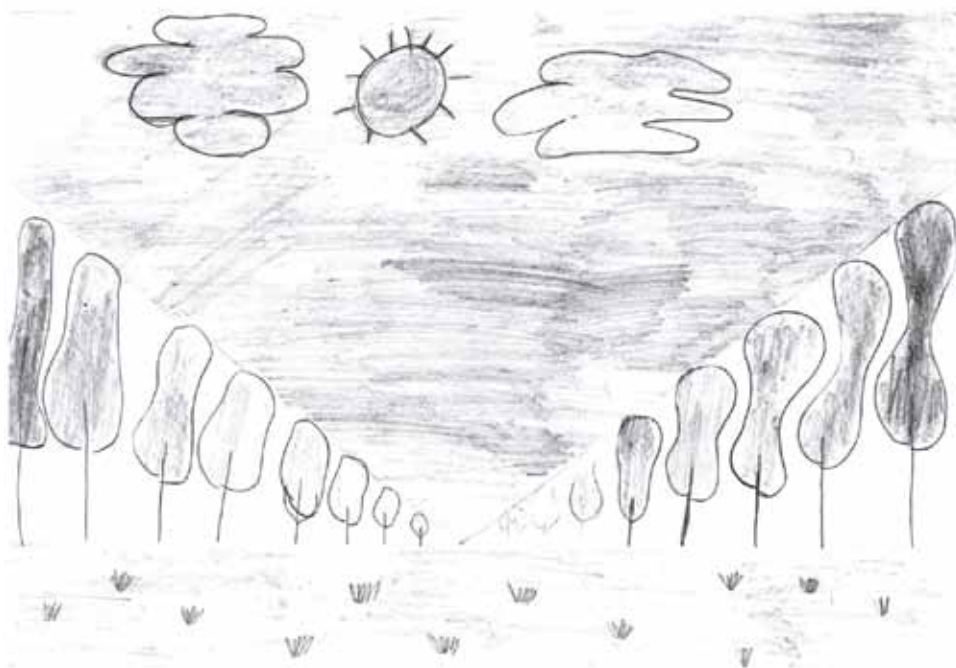
bezwarunkowa akceptacja
błąd wychowawczy
bunt młodzieńczy
delegowanie autorytetu
dyscyplina
relacje preintymne
sytuacje trudne: zagrożenie i wyzwanie
tożsamość grupowa

zachowanie, a także większej wiedzy i kompetencji związanych z tym, co się powinno, a czego już czy jeszcze nie wypada robić i mówić.

Definitywny koniec okresu dzieciństwa w wieku około 11/12 lat i wejście w przejściowy okres dorastania to przedpole dla rodzącej się dojrzałości, nie tylko seksualnej. Nastolatek podejmuje pierwsze próby sprawdzania się w nowych rolach, do których wcześniej nie miał dostępu, np. w roli kobiety i mężczyzny czy osoby wykonującej pracę. Wchodzi bowiem w pierwsze relacje preintymne, podejmuje pierwsze próby zarobkowania.

Intensywny w tym czasie rozwój emocjonalny, silnie powiązany z często gwałtownymi zmianami hormonalnymi, skutkuje wybuchami gniewu, obrażaniem się lub bezkrytycznym zauroczeniem i brakiem dystansu do podejmowanych samodzielnie decyzji. Jest to jednak przede wszystkim czas kształtowania się coraz większej autonomii od rodziców, przy jednoczesnym ugruntowywaniu się tożsamości grupowej w postaci szukania punktów odniesienia u rówieśników.

Definitywny koniec okresu dzieciństwa to przedpole dla rodzącej się dojrzałości. Nastolatek podejmuje próby sprawdzenia się w nowych rolach. Potrzebuje wsparcia dorosłych, gotowych stawić czoła jego wybuchom gniewu, obrażaniu się, bezkrytycznemu zauroczeniu i brakowi dystansu do własnych decyzji. Wzmacnia się autonomia w stosunku do rodziców, ugruntowuje tożsamość grupowa.

Kinga Jankowska, 11 lat

Zosia Groth, 13 lat, KRÓLIK

1

Rozdział

Zadania rozwojowe a cele wychowania we wczesnej fazie dorastania

1.1. Wprowadzenie, czyli o końcu dzieciństwa i debiucie w roli nastolatka

Wczesna faza dorastania definitywnie kończy dzieciństwo i staje się przedpolem dla wczesnej dorosłości. Każdy z etapów życia niesie za sobą odpowiednie zadania rozwojowe, które warunkowane są wewnątrznie (mogą mieć swoje źródła w potrzebach, popędach, hierarchii wartości) lub zewnątrznie (wiążą się z wymaganiami otoczenia).

W przypadku wieku niepokoju dojrzewania podstawowe zadania rozwojowe to:

1. odkrywanie i zaakceptowanie własnej płciowości i konsekwencji z tym związanych
2. uzyskiwanie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych opiekunów oraz podejmowanie działań wiążących się z braniem odpowiedzialności za ich konsekwencje
3. rozpoczęcie przygotowania do życia społecznego, publicznego i posługiwania się dojrzalym systemem wartości i norm etycznych.

Na podstawie analizy sensu i treści zadań rozwojowych można wskazać ogólne cele wychowania nastolatka. Wiążą się one, przede wszystkim, z kształtowaniem umiejętności akceptacji zmieniającego się siebie oraz ustanowieniem adekwatnych wymagań i oczekiwań otoczenia stawianych

wobec dorastającego. Nastolatek stoi na rozdrożu pomiędzy silną potrzebą poszukiwania wzorów własnego wyglądu i norm postępowania, autorytetów i istotnych wartości, a budzącą się i stopniowo rosnącą w siłę potrzebą dokonywania samodzielnych wyborów i podejmowania autonomicznych decyzji. Niezmiernie istotna w obszarze wychowania staje się grupa rówieśnicza jako model konstruowania tożsamości grupowej.

Ponieważ nastolatek zaczyna odkrywać własną niezależność, indywidualność i pola autonomii – mądre wychowanie może pokazać mu możliwe ścieżki wyboru i zagwarantować potrzebną uwagę i wsparcie. Poza tym ważnym celem wychowawczym staje się wsparcie dla pokonania kryzysu osobowości, a więc dostarczenie wzorców do nabycia zbioru wartości i systemu etycznego po to, by jednostka sama mogła zacząć uczyć się społecznie odpowiedzialnych zachowań.

1.2. Wyzwania i oferty otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe

Kontakty i interakcje społeczne to jeden z kluczowych obszarów funkcjonowania nastolatka. Relacje z różnymi osobami, uczestniczenie w różnych grupach społecznych, a także przynależność do wspólnot lub społeczności i podleganie wpływowi instytucji społecznych, takich jak szkoła czy Kościół, należą do istotnych elementów otoczenia społecznego gimnazjalisty. Jednocześnie jest on wpleciony w całą skomplikowaną strukturę społeczną, pełniąc w niej różne role – syna/córki i ucznia w szkole, ucznia i członka grupy rówieśniczej/klas.

Wobec tak złożonych relacji społecznych, których częścią jest nastolatek, pojawiają się rozmaite wyzwania, którym musi sprostać i jednocześnie wachlarz ofert, z których może skorzystać. Wyzwania wiążą się z:

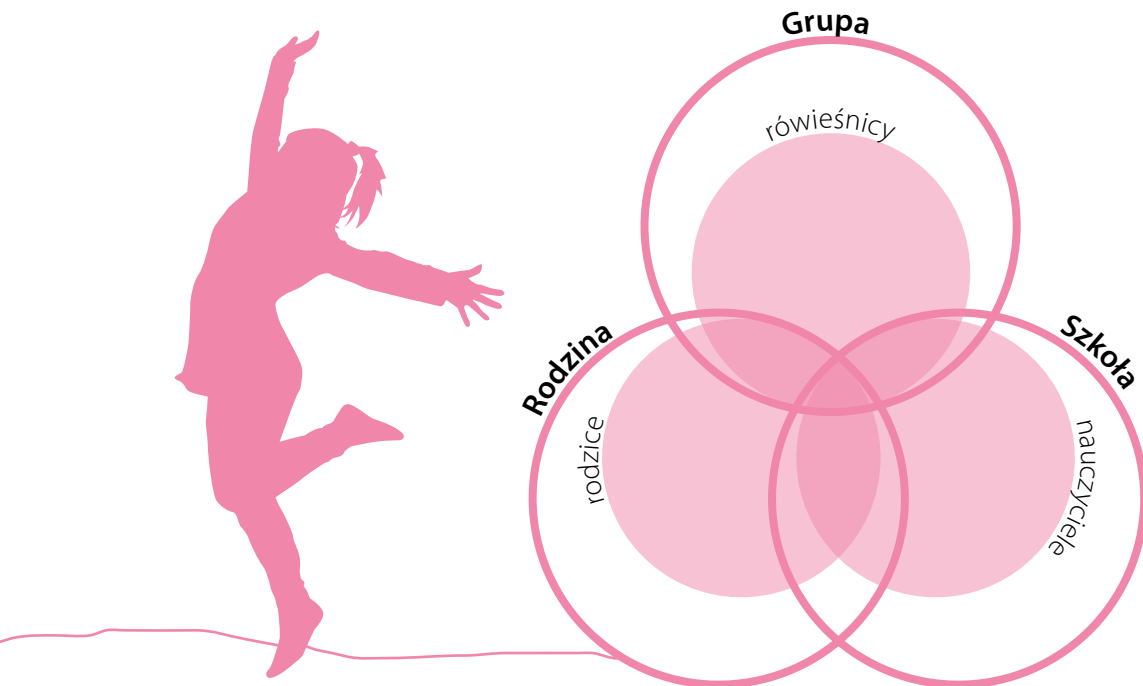
1. zadaniami, które należy podjąć i wykonać, jak np. zadania szkolne, obowiązki domowe, zadania w grupie rówieśniczej
2. wymaganiami, które należy spełnić, jak np. oczekiwania względem zachowania i wyglądu w określonych okolicznościach w domu i poza nim, w szkole, w miejscach publicznych
3. naciskami odnoszącymi się do zachowań akceptowanych czy pożądaných w grupie rówieśniczej, często pochodzących z przekazów medialnych, ale nieakceptowanych przez dorosłych – rodziców czy nauczycieli.

Nastolatek często doświadcza konfliktu zadań, wymagań i nacisków, co może rodzić nawet poważne problemy w nauce, konflikty w rodzinie, powodować usunięcie z jakiejś grupy rówieśników, brak grupy odniesienia, brak przyjaciela czy znajomych, brak zainteresowania jego problemami i brak

wsparcia w rodzinie, czy nawet marginalizację społeczną bądź wykluczanie.

Po drugiej stronie znajduje się oferta otoczenia społecznego związana z proponowanymi i promowanymi wartościami, wsparciem, obowiązującymi normami, osobami znaczącymi, warunkami ekonomicznymi domu i szkoły, przekazem mass mediów i wzorcami zachowań, wreszcie procesami komunikacyjnymi zachodzącymi w rodzinie i grupie odniesienia nastolatka, a także w szkole.

Na wspomniane aspekty należy nałożyć filtr zadań rozwojowych stojących przed nastolatkiem. Jednym z najważniejszych celów rozwojowych tego okresu jest nawiązanie bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami, które pozwalają nastolatkowi budować własny wizerunek, stanowiąc swego rodzaju lustro, w którym się przegląda.

Rysunek 1. Pola potencjalnych konfliktów we wczesnej fazie dorastania.

Tabela 1

Zadania rozwojowe wczesnej fazy dorastania (11/12–14/15 lat) a cele wychowania

Zadania rozwojowe	Cele wychowania wywiedzione z podstawy programowej dla gimnazjum
Dojrzwianie intelektualne, emocjonalne i społeczne	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie korzystanie ze środków przekazu w sposób selektywny, umożliwiający obronę przed ich destrukcyjnym oddziaływaniem kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji, zapobiegania wszelkiej dyskryminacji
Budowanie własnej filozofii życia	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie refleksyjnej postawy wobec człowieka, jego natury, powinności moralnych oraz wobec różnych sytuacji życiowych rozpoznawanie podstawowych wartości i dokonywanie właściwej ich hierarchizacji dokonywanie wyboru wartości i tworzenie ich hierarchii rozstrzyganie wątpliwości i problemów moralnych zgodnie z przyjętą hierarchią wartości i dobrem wspólnym przyjęcie integralnej wizji osoby; wybór i urzeczywistnianie wartości służących osobowemu rozwojowi kierowanie własnym rozwojem, podejmowanie wysiłku samowychowawczego zgodnie z uznawanymi normami i wartościami poznawanie, analizowanie i wyrażanie uczuć
Poszukiwanie osobistej i społecznej autonomii	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie u uczniów postaw sprzyjających ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej
Poszukiwanie tożsamości płciowej	<ul style="list-style-type: none"> znajomość organizmu ludzkiego i zachodzących w nim zmian oraz akceptacja własnej płciowości przyjęcie integralnej wizji ludzkiej seksualności umiejętność obrony własnej intymności i nietykalności seksualnej oraz szacunek dla ciała innej osoby
Poszukiwanie tożsamości grupowej i osobistej	<ul style="list-style-type: none"> umiejętność pracy zespołowej okazywanie szacunku innym ludziom, docenianie ich wysiłku i pracy, przyjęcie postawy szacunku wobec siebie wnoszenie pozytywnego wkładu w życie swojej rodziny poznanie specyficznych norm i wartości leżących u podstaw działalności publicznej w szkole (samorząd uczniowski), społeczności lokalnej i państwie demokratycznym rozpoznawanie sytuacji naruszających te normy i wartości (np. korupcja) podejmowanie działań zgodnych z tymi normami i wartościami w grupie rówieśniczej i szkole podjęcie odpowiedzialności za siebie i innych oraz za dokonywane wybory moralne stosowanie zasad harmonijnego współistnienia i współdziałania ze środowiskiem społecznym i przyrodniczym
Akceptacja „zmieniającego się siebie”	<ul style="list-style-type: none"> rozwiązywanie problemów i pokonywanie trudności okresu dorastania rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu

Na podstawie: Bardziejewska, 2005; Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół gimnazjalnych, 2014.

Ważną kwestią jest też przyjęcie społecznej roli związanej z płcią, co pociąga za sobą próby eksperymentowania z wyglądem i zachowaniem (często przerysowanym, nieprzystającym do wieku lub sytuacji). Osiąganie niezależności od rodziców – ujawniające się także w prowokacyjnym wyglądzie czy zachowaniu – może rodzić napięcia i przeradzać się w konflikty oraz prowadzić do ryzykownych zachowań.

Niemniej istotnym zadaniem jest kształtowanie się kręgosłupa moralnego stanowiącego podstawę zachowań społecznie pożądanych. Rozwój młodych stawia przed nimi niełatwą w tym okresie misję ciągłego doskonalenia intelektualnego w celu kształcenia kompetencji obywatelskich i tych związanych z podjęciem, dla niektórych w niedalekiej przyszłości, pracy zawodowej.

1.3. Pomiedzy tożsamością grupową a indywidualną

Nastolatek stoi na rozdrożu między silnym oddziaływaniem grupy rówieśniczej i szukaniem odpowiedzi na pytanie „Jaki jestem w oczach innych?” a początkiem kształtowania się autonomicznego obrazu własnej osoby i odpowiedziami na pytania „Jakimi zasobami dysponuję?” oraz „Jaki jestem?”. Aktywność poznawcza nastolatka skierowana jest głównie na kontakty z rówieśnikami. W pewnym sensie grupa rówieśnicza stanowi świat autonomiczny, z własnymi, innymi niż

w świecie dorosłych zwyczajami, systemem, kulturą. Bycie w grupie, styl funkcjonowania i doświadczenia życiowe członków tej grupy mają wpływ na kształtującą się historię życia i rozwój jednostki.

Tożsamość grupowa

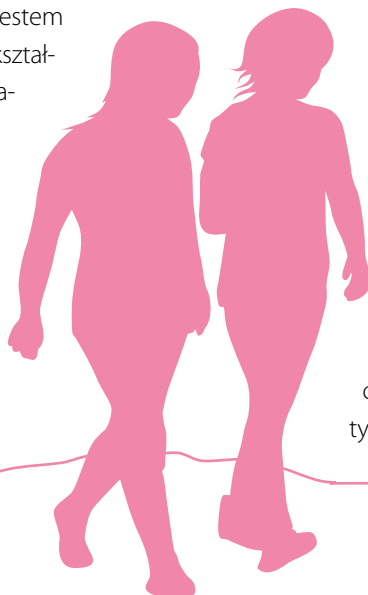
Wiąże się z określeniem przynależności do grupy, tym, z kim młody człowiek się identyfikuje i przez kogo jest akceptowany, z kim odczuwa więź i uświadamia sobie tworzoną wspólnotę; formowanie tożsamości grupowej osadzone jest w kontekście społecznym i kulturowym – nastolatek podziela te same, co grupa wartości i normy.

Grupa odniesienia stanowi naturalny wzorzec tożsamości grupowej i buduje nowy fundament dla początków kształtowania się tożsamości indywidualnej. Nastolatek konstruuje swoje poczucie wartości na wsparciu osób

znaczących, dlatego rówieśnicy są jednym, choć nie jedynym, źródłem jego samoakceptacji. Obok nich wsparcia dostarczyć mogą dorośli (w tym nauczyciele) oraz media, prezentując prawidłowe wzorce zachowań.

Świat stawia przed nastolatkiem także pewne wyzwania. W każdej sytuacji młody człowiek doświadcza wielu napięć i działa pod dużą presją. Przejście przez etap tożsamości grupowej pomaga rozpocząć kształtowanie się tożsamości indywidualnej, dlatego nastolatek będzie popełniał jeszcze wiele

błędów i nieustannie uczył się swojej nowej roli. Istotnym z punktu widzenia wychowania jest wsparcie płynące do dziecka ze strony najbliższych mu środowisk. Wsparcie to polega z jednej strony na rozsądnym przyzwalaniu na samodzielność i jednocześnie dyskretnej kontroli, a z drugiej na dostarczaniu wielu, i to rozmaitych, ofert mających na celu zaspokajanie potrzeb osobistych i społecznych nastolatków.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Głównymi celami wychowania nastolatka są:
  - oswojenie się ze zmianami ciała i akceptacja roli płciowej
  - przygotowanie, akceptacja i wsparcie w procesie oddalania się od rodziców i opiekunów, a także brania odpowiedzialności za rodzającą się niezależność
  - przygotowanie do rozpoczęcia życia w świecie społecznym i pomoc w budowaniu indywidualnego systemu etycznego.
2. Nastolatek napotyka na swojej drodze wiele nowych wyzwań, oczekiwań i zadań, którym musi sprostać; niejednokrotnie nie są to sytuacje łatwe; z tego też względu potrzebuje pomocy w postaci towarzyszenia osób znaczących, stawiających wyraźne granice i określających ramy działania oraz akceptacji dla rosnącej samodzielności i angażowania się w działania konstruujące etyczny wymiar tożsamości jednostki.
3. Duża rola kontekstu kulturowego i społecznego funkcjonowania nastolatka wiąże się z umacnianiem się tożsamości grupowej, dla której istotne okazują się wspólne cele, wartości czy wreszcie rodzaj i charakter komunikacji grupowej.
4. Dla 12–15-latków grupa rówieśnicza jest głównym, a często jedynym, punktem odniesienia dla wszelkich działań i aktywności z jednej strony, a z drugiej fundamentem dla budowania tożsamości indywidualnej w kolejnym etapie życia – w fazie późnego dorastania.

Zosia Groth, 13 lat, KOT

Ania Brzezińska, 12 lat, LAURKA

Filip Starzec, 12 lat, LAURKA

2 Rozdział

Pułapki w wychowaniu nastolatka

2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i w szkole

Stadium dorastania to etap życia obfitujący w rewolucyjne wręcz zmiany, których konsekwencje decydują o jakości przyszłości młodych ludzi. Sytuacje społeczne, w których uczestniczy młodzież, nakładają się na intensywne w tym okresie zmiany fizjologiczne i emocjonalne. Zachowanie młodego człowieka zależy między innymi od postaw rodzicielskich i stylu wychowania w rodzinie, a także norm i zasad obowiązujących w szkole.

Z punktu widzenia sytuacji rodzinnej nastolatka warto przyrzeć się bliżej stawianym przez rodziców oczekiwaniom i możliwościom młodego człowieka, które nierzadko nie idą w parze i mogą stanowić źródło nieprawidłowości jego funkcjonowania, a w konsekwencji prowadzić mogą nawet do niedostosowania społecznego czy przestępczości. Nastolatek, niebędący w stanie sprostać wymaganiom stawianym mu przez rodziców, nauczycieli, rówieśników

czy grupę jako całość, i pojawiającym się w efekcie tego napięciom, może reagować nadmiernym konformizmem wobec rówieśników, odrzucaniem autorytetów, brakiem poszanowania obowiązujących praw i reguł społecznych, a nawet agresją czy przemocą.

Sytuacje szkolne mogą stanowić potencjalne źródło zagrożeń rozwoju nastolatka oraz źródło nieadekwatnych zachowań w stosunku do stawianych wymagań. Młody człowiek, którego tożsamość dopiero intensywnie się kształtuje, musi uczyć się swojej nowej postaci tak w znaczeniu fizycznym, jak i psychicznym. Musi sprostać nie tylko zmieniającemu się wyglądowi, uczuciom,

czy potrzebom, ale przede wszystkim nowym wymaganiom społecznym. Aby temu wszystkiemu podolać, musi nabyć wiele nowych umiejętności.

2.2. Relacje nastolatka z rodzicami

Bardzo ważnym miejscem rozwoju młodego człowieka, umożliwiającym mu prawidłowe i pozytywne „przeżywanie siebie”, jest rodzina. Szczególnego znaczenia nabiera jakość relacji z rodzicami. W tym etapie rozwoju

potrzeba z jednej strony pełnego zrozumienia i akceptacji oraz wsparcia w trudnych chwilach, a z drugiej strony – zdrowej krytyki, gdy zajdzie taka potrzeba. Znalezienie równowagi przez rodziców nastolatka pomiędzy wyznaczaniem granic i oczekiwań a wspieraniem i byciem z dzieckiem nie należy w tym czasie do zadań łatwych.

Bezwarunkowa akceptacja

Jest to pozytywna i wspierająca postawa innych osób, szczególnie dorosłych, wobec nastolatka; wyraża się w oczekiwaniach i wymaganiach i polega na udzielaniu stosownej do potrzeb pomocy młodemu człowiekowi; nie jest to równoznaczne z przyzwoleniem na wszystkie zachowania nastolatka; wyraża się w myśleniu: „Akceptuję Ciebie jako osobę, ale nie akceptuję twojego zachowania”; w okresie dorastania jest podstawą kształtowania się poczucia własnej wartości nastolatka.

Rysunek 2. Czynniki mające znaczenie dla jakości relacji nastolatka z rodzicami.

Wczesne dorastanie łączy się z daleko posuniętymi zmianami fizycznymi. Młody człowiek nabiera dorosłego wyglądu, chce być również traktowany już nie jak dziecko, ale jak osoba dojrzała, jednak emocjonalnie niejednokrotnie nie potrafi sprostać stawianym mu wymaganiom, a próby zdobywania dorosłych doświadczeń wiążą się z podejmowaniem zachowań niebezpiecznych, destrukcyjnych, czy autodestrukcyjnych. By dziecko mogło bezpiecznie przeżyć tę drogę burzliwych zmian, potrzebne mu są adekwatne do możliwości rozwojowych wymagania rodziców i odpowiednie ich wsparcie.

W „czasie burzy i naporu” mogą pojawić się napięcia związane z utratą kontroli przez rodziców i ich obawy dotyczące niewłaściwego korzystania z niezależności przez nastolatka w nowych obszarach. Młody człowiek potrzebuje czasu dla siebie

oraz czasu spędzanego z grupą rówieśniczą. Rolą rodzica jest przyzwolenie na eksplorowanie nowych obszarów samodzielności przy jednoczesnym dyskretnym czuwaniu nad bezpieczeństwem nastolatka i interesowaniu się nim. Nastolatek potrzebuje też czasu na rozmowę z rodzicem, ale polegającą nie na odpytywaniu i przepyttywaniu, tylko na wzajemnym słuchaniu, negocjowaniu i wspieraniu w podejmowaniu coraz bardziej samodzielnych decyzji.

W procesie formowania się tożsamości młodzieź przechodzą kolejne etapy. Gimnazjalista, aby przejść na wyższy szczebel budowania tożsamości indywidualnej, musi najpierw znaleźć się na poziomie tożsamości grupowej. Pole do tego przygotowują rodzice i inni dorośli, którzy mogą stać się najpierw autorytetami, instruktorami, wzorami osobowymi, a potem powiernikami i doradcami.

Z BADAŃ...

Z badań Mizińskiej wynika, że młodzież coraz częściej dochodzi do przekonania, że problemy, z którymi się boryka, nie są przez dorosłych właściwie postrzegane i rozumiane. Starsze dzieci, a tym bardziej młodzież, świadome braku pomocy ze strony rodziców, z powodu zagubienia w labiryncie współczesnego świata próbują sobie radzić, wypracowując etyczne, obyczajowe i kulturowe

standardy na własny użytek, dla zachowania porządku. Autorka stwierdza, że młodzieżowe podkultury pełnią obecnie funkcje swoistej „samobsługi pedagogicznej”. Młodzież szuka wsparcia we własnej grupie rówieśniczej. W rankingu osób, do których zwraca się z trudnymi problemami, koleżanka, kolega znajdują się w czołówce.

Za: Kwiatkowska, 2008.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Co może zrobić rodzic, aby mądrze wspierać nastolatka w osiągnięciu coraz większej samodzielności?

1. Ufać i pozwalać na samodzielność.
2. Pozwolić na coraz większą niezależność.
3. Czuwać nad bezpieczeństwem.
4. Wyznaczać granice i stawiać wyzwania.
5. Dawać wsparcie emocjonalne.
6. Rozmawiać i słuchać się nawzajem.
7. Współdziałać, współpracować.
8. Mieć czas dla dziecka.
9. Poświęcać nastolatkowi (jego problemom, radościom) uwagę.

2.3. Konflikty w rodzinie

W każdej rodzinie dochodzi do konfliktów. Młodzi ludzie w wieku dojrzewania często miewają wahania nastroju, których konsekwencją są silne reakcje emocjonalne, czasami nieadekwatne do sytuacji. Objawiają się one wybuchami złości w stosunku do rodziców i/lub buntem będącym wyrazem niezgody na sytuację z punktu widzenia młodego człowieka ograniczającą, zagrażającą lub szczególnie niezgodną z jego idealistycznymi wyobrażeniami i oczekiwaniami. Warte podkreślenia są wzorce rozwiązywania sytuacji konfliktowych czy budzących sprzeciw.

Bunt młodzieńczy

Forma sprzeciwu wobec osób znaczących – rodziców, nauczycieli. Stanowi wyraz braku zgody na stan rzeczy postrzegany jako ograniczający lub niezgodny z oczekiwaniami. Przejawia się na płaszczyźnie przeżyć i zachowań. Może wynikać z pryncypializmu nastolatka. U podstaw buntu leży chęć przekonania dorosłych o swojej z nimi równości, a nawet wyższości wynikającej z posiadanych planów życiowych i ochoty dokonania zmiany tego, co zdaniem nastolatka funkcjonuje źle.

Nastolatek na podstawie doświadczeń wyniesionych z relacji rodzinnych uczy się, w jaki sposób należy rozumieć konflikty i jak je rozwiązywać. Jeśli, na przykład, dziecko w rodzinie doświadcza tego, że konflikt kończy się użyciem przemocy przez ojca, to zostaje to zapamiętane jako potencjalny sposób rozwiązania, możliwy do zastosowania w przyszłości. Inaczej dzieje się, kiedy o konflikcie rozmawiano i wspólnie poszukiwano właściwego rozwiązania. Zarówno negatywne, jak i pozytywne sposoby rozwiązania problemu zostają zapamiętane jako potencjalne wzory radzenia sobie w podobnych sytuacjach. Te ważne procesy

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Co może zrobić dorosły-przewodnik, by przygotować dziecko i siebie na „odejście”?

- Dawać pozytywny przykład swoim zachowaniem (spójność tego, co robi z tym, co mówi).
- Jasno określać zadania i egzekwować ich wykonanie.
- Być konsekwentnym.
- Wzmacniać pożądane zachowania.
- Wyraźnie sprzeciwiać się niepożądanym działaniom i zachowaniom nastolatka

Rysunek 3. Przyczyny potencjalnych problemów wychowawczych leżące po stronie rodziny.

rozwoju nastolatka mogą być przez rodzinę i jej różne doświadczenia wspierane lub hamowane.

Nastolatki mogą być wspierane przez zapewnianie im emocjonalnego bezpieczeństwa i dostarczanie pozytywnych wzorów zachowania, przez wzmacnianie ich poczucia własnej wartości, ale bez popadania w skrajności, przez interesowanie się ich postępami, wykorzystywanie konfliktów do prowadzenia rozmów, dialog z przyjaciółmi, innymi rodzicami, wychowawcami, poszukiwanie profesjonalnej pomocy w sytuacjach z pozoru nie do rozwiązania.

Wszyscy członkowie rodziny, a szczególnie rodzice nastoletniego dziecka, są odpowiedzialni

za atmosferę panującą w rodzinie. Problemy rodzinne, takie jak: kłótnie, brak zrozumienia, brak jedności członków rodziny, nadmierne i nieadekwatne oczekiwania, przemoc, molestowanie seksualne, zachwiane role, brak wzajemnego wsparcia w sytuacjach trudnych czy wreszcie problemy finansowe i ubóstwo, mogą stać się przyczyną niezaspokojenia potrzeb psychicznych człowieka wkraczającego w dorosłość, a w konsekwencji źródłem jego zaburzeń emocjonalnych.

Pojawiające się w tym okresie konflikty w rodzinie zwykle mają charakter przejściowy, ale tylko jeśli rodzice zaakceptują zwiększanie się dystansu wobec nich i przekazywanych wartości oraz utrzymują prawidłową komunikację z dzieckiem.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Najczęstsze przyczyny błędów wychowawczych leżących po stronie rodziców

1. Przeniesienie doświadczeń wyniesionych z domu rodzinnego do swoich praktyk wychowawczych w postępowaniu z własnymi dziećmi.
2. Bezrefleksyjne i bezkrytyczne naśladowanie wzorów postępowania innych osób.
3. Tworzenie własnej koncepcji wychowawczej na podstawie wyobrażeń o tym, co dla rozwoju dziecka jest właściwe.
4. Nadkompensacja w zaspokajaniu potrzeb dziecka, czyli nadmierne zaspokajanie jego potrzeb w oczekiwaniu np. nieprzysparzania kłopotów, niezawodzenia pokładanych w nim nadziei.
5. Nadmierna uczuciowa koncentracja na dziecku, nadopiekuńczość.
6. Wiązanie z dzieckiem zbyt wygórowanych ambicji i aspiracji, wmawianie mu, jakim musi być w przyszłości człowiekiem.
7. Żywiołowe, nieprzemysłane postępowanie z dzieckiem.

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Proste sposoby na konstruktywne rozwiązywanie konfliktów, a więc jak się kłócić z nastolatkiem, nie niszcząc się wzajemnie?

- Nie mnóż argumentów: jeżeli nastolatek nie chce pojechać z tobą nad morze, ponieważ chce zostać w tym czasie w domu, nie przekonuj go bez końca, że w domu jest nudno, że będziesz się o niego martwić, że nie będzie miał obiadu; spróbuj zrozumieć powody, dla których chce pozostać.
- Nie oceniaj, nie pouczaj, nie dawaj dobrych rad: zamiast ocen, pouczeń, dobrych rad warto w negocjacjach mówić o sobie, o swoich potrzebach i uczuciach; gdy do nastolatka, który zostawia po sobie niesprzątnięty ze stołu talerz, powiesz: „Kiedy nie odnosisz po jedzeniu talerza do zmywarki, mam wrażenie, że nie liczysz się z moją pracą, proszę, nie rób tego”, zwiększysz szanse na załatwienie tej ważnej dla ciebie sprawy.
- Nie uogólniaj: unikaj sformułowań typu: „A ty zawsze...”, „A ty nigdy...”.
- Nie powołuj się na dobro dziecka lub wspólne; sformułowania: „Robię wszystko dla Twojego dobra” lub „Tak bardzo się dla nas wszystkich poświęcam” są raczej próbą manipulacji niż znalezienia wspólnego języka.
- Nie mów o przeszłości: nie wypominaj nastolatkowi jego zachowań z przeszłości, nikt tego nie lubi; racjonalne negocjacje dotyczą przyszłości, a ich istotą jest wypracowanie rozwiązań, które zastosujemy.
- Nie zadawaj pytań z tezą: bywa, że w trakcie rozmowy z dzieckiem zapytasz: „A czy zastanowiłeś się nad konsekwencjami swojego pomysłu, czy przemyślałeś skutki takiego postępowania?”; by nie rozpalać negatywnych reakcji, możesz powiedzieć wprost: „Uważam, że ta decyzja przyniesie złe skutki z takich to a takich powodów, sądzę, że ten pomysł się nie sprawdzi”.
- Nie mnóż przymiotników i przysłówków: czasem zupełnie nieświadomie używasz ogólnikowych lub wartościujących zwrotów, które zwiększają ryzyko niepotrzebnej dyskusji; zwróć uwagę na potrzeby i motywy obydwu stron, to znaczy, że musisz zacząć nazywać swoje prawdziwe motywy, np. dotyczące tego, dlaczego nie chcesz się na coś zgodzić; warto przestać domyślać się motywów działania nastolatka, a zacząć o nie pytać i próbować je zrozumieć.

WARTO WIEDZIEĆ...

Język, za pomocą którego można budować zrozumienie i szacunek zamiast nieporozumień i konfliktów, opiera się na umiejętności wyrażania własnych uczuć i potrzeb, a także umiejętności rozumienia uczuć i potrzeb innych osób, z którymi się porozumiewamy.

Cztery kroki Porozumienia Bez Przemocy:

1. obserwowanie faktów → bez ich oceniania
2. wyrażanie uczuć → bez ich interpretowania
3. wyrażanie potrzeb → bez oczekiwania jakiegoś sposobu ich zaspokojenia
4. wyrażanie prośby → z akceptacją odmowy jej spełnienia.

2.4. Szkoła jako źródło problemów z dyscypliną w klasie

Należy uznać, iż część problemów z dyscypliną tworzą same szkoły. Nauczyciele i dyrekcja szkoły mogą wywoływać problemy z dyscypliną, jeśli niewłaściwie pojmują proces uczenia się i wymagają od uczniów, by zapamiętywali niezrozumiałe dla nich informacje lub kiedy nie potrafią wesprzeć rozwoju samodzielnego myślenia u swoich uczniów albo ustalą nienegocjowalne warunki, które dzieci muszą spełnić, żeby poczuć się akceptowane.

Także korzystanie z systemu oceniania wzmagającego rywalizację, który nie pozwala na odniesienie sukcesu przez większość uczniów i wpływa destrukcyjnie na ich pozytywny obraz siebie, może mieć znaczenie dla rodzenia się i narastania zachowań niepożądanych u uczniów. Sprzyjać im może sprawowanie nad uczniami nadmiernej kontroli

i niestwarzanie odpowiednich warunków do rozwoju samodzielności i niezależności, a także stosowanie procedur i praktyk związanych z dyscypliną, które wzmacniają – czasem wbrew intencjom nauczyciela – zachowania niewłaściwe.

2.5. Fikcja wychowawcza w szkole

W kontekście pseudowychowania, o którym jest mowa w tomie 4 z serii *Opieka i wychowanie*, można wskazać za Śliwskim na zjawiska, które nie zasługują na miano wychowania, a które dość często występują w relacjach interpersonalnych w procesie wychowania. Są nimi:

- **tresura:** skłanianie wychowanków do pewnych zachowań pod presją, przy wykorzystaniu kary lub nagrody (oceny); skutki takiego postępowania nauczyciela są krótkotrwałe i powierzchowne
- **administrowanie:** zlecanie wychowankom

Rysunek 4. Przyczyny nieodpowiednich zachowań nastolatka wg Klaus Schaefera.

Na podstawie: Schaefer, 2005.

wykonania pewnych zadań, zmuszanie do ich wykonywania, a także powierzanie wychowawcom roli kontrolerów

- **tylko trening, a nie proces wychowania:** celem jest uzyskanie jedynie maksymalnej sprawności w danej dziedzinie (np. pewnych sprawności i umiejętności sportowych); ma to miejsce wtedy, gdy w wychowaniu fizycznym sport traktowany jest jako „cel sam w sobie”; dla wyników, dyplomów i pucharów ozdabiających szkołę, a nie instrumentalnie jako środek do osiągnięcia celów wychowania
- **moralizowanie:** oddziaływanie słowne lub przez sugestię na wychowanka
- **kształtowanie osobowości sprowadzonej do reifikacji:** ujmowanie wychowanka w kategoriach przedmiotu
- **manipulacja uczniem:** uczynienie z wychowanka bezwolnego przedmiotu, dzięki czemu wychowawca może realizować zamierzone cele; następstwem manipulacji

Błąd wychowawczy

Zastosowanie nieadekwatnej do sytuacji strategii wychowania; efektem wystąpienia błędu wychowawczego jest zaburzenie czy nawet zerwanie interakcji między wychowawcą a wychowankiem, co prowadzi do realnego lub potencjalnego zagrożenia dla jego prawidłowego rozwoju. Do błędów wychowawczych zaliczyć można: rygorizm, agresję, hamowanie aktywności ucznia, obojętność nauczyciela, eksponowanie siebie, uleganie (bezzadność), zastępowanie (wyręczanie), idealizowanie ucznia oraz niekonsekwencję.

jest konformizm wychowanków, brak samodzielności myślenia i wrażliwości moralnej, unikanie odpowiedzialności za własne postępowanie, podejmowanie działań pozornych, czasem bunt, opór

- **wychowanie toksyczne:** krzywdzenie ucznia w wyniku przekroczenia obowiązujących praw i lekceważenia uniwersalnych wartości, a przez to naruszanie jego godności.

Można też mówić o wychowaniu nieskutecznym i błędnym. Wychowanie nieskuteczne to takie, które rozminęło się w swoich rezultatach z oczekiwanymi celami. Wyróżnia się jeszcze wychowanie przeciwskuteczne, rozumiane jako odwrotność wychowania, które udaremnia lub utrudnia osiągnięcie celu wychowawczego. Jego sprawca zamiast zamierzonego celu

osiąga jego przeciwieństwo. Z kolei wychowanie błędne to takie, które dostarcza doświadczeń niezgodnych z celem.

Tabela 2
Wychowanie błędne a wychowanie nieskuteczne

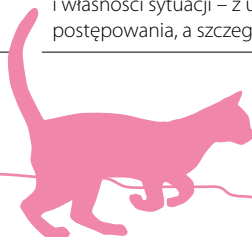
Wychowanie	Skutki
skuteczne	zgodne z zakładanymi celami, w założeniu korzystne dla rozwoju
nieskuteczne	brak zamierzonych skutków
błędne	są skutki niekorzystne dla rozwoju

Na podstawie: Gurycka, 1990, s. 18.

Tabela 3**Błędne i właściwe zachowanie nauczyciela-wychowawcy**

Zachowania błędne	Zachowania właściwe
rygoryzm: bezwzględne egzekwowanie wykonywania poleceń, pedanteria, sztywność ocen; stawianie wymagań bardzo dokładnie określonych, niepozostawiających swobody; ścisła kontrola postępowania dziecka (egzekwowanie posłuszeństwa)	stawianie realnych wymagań, kontrolowanie ich spełniania z prawidłowym systemem wzmacnień: równowaga kar i nagród lub przewaga tych ostatnich. równoważenie potrzeb (stanu) dziecka i wymagań. włączenie ocen dziecka
agresja: atak słowny, fizyczny lub symboliczny, zagrażający uczniowi lub poniżający go	rozwiązywanie konfliktów przez dążenie do racjonalizacji stanowisk obu podmiotów; tolerancja
hamowanie aktywności: przerywanie, zakazywanie aktywności własnej dziecka poprzez fizyczne lub symboliczne zachowanie własne, zmienianie bez racjonalnych przyczyn rodzaju aktywności dziecka	tworzenie warunków dla rozwijania przez dziecko własnej aktywności; ustalanie z dzieckiem rodzaju aktywności zastępczej wobec jego własnej (negocjowanie)
obojętność: obserwowany dystans do spraw dziecka i do niego osobiście; okazywanie braku zainteresowania dla jego aktywności	tworzenie warunków dla wyrażania się samodzielności dziecka i jego akceptacja (w zreformowanej edukacji istnieje większa możliwość w tym zakresie, poprzez prowadzenie zajęć do wyboru przez ucznia)
eksponowanie siebie: koncentrowanie uwagi dziecka na walorach wychowawcy, na potrzebach i odczuciach wtórnych do aktualnych potrzeb i odczuć dziecka; chęć imponowania, wyróżniania się, obrażanie się	demonstrowanie własnych zachowań zgodnych z wymogami stawianymi dziecku, bez nacisku na naśladownictwo; bycie wzorem skromności w traktowaniu własnej osoby; równoważenie swoich i dziecka potrzeb
uleganie (bezradność): spełnianie wszystkich zachcianek dziecka, rezygnowanie z wymagań stawianych dziecku; demonstrowanie własnej bezradności wobec dziecka	uzgadnianie, pertraktacje, stawianie uczniowi dużych, ale możliwych do spełnienia wymagań
zastępowanie (wyręczenie): bez oczekiwania na wyniki pracy dziecka zastępowanie go w działaniu, przejmowanie jego zadań i aktywności	pomoc, współdziałanie z zachowaniem aktywności dziecka
idealizacja dziecka: utożsamianie się z nim jako najwyższym dobrem; ciągle zajmowanie się dzieckiem, jego sprawami; czynności zabezpieczające przed możliwym, nawet niebezpośrednim zagrożeniem, a równocześnie przed zachowaniem dziecka niezgodnym z idealnym wzorem, zwłaszcza w obliczu innych osób, np. staranie się o to, by dziecko było postrzegane jako bardzo grzeczne; afektacja w stosunku do dziecka; brak krytycyzmu	pozytywne i adekwatne wzmacnianie zachowań dziecka; krytycyzm połączony z akceptacją
niekonsekwencja: przemienność zachowań błędnych zaliczanych do różnych kategorii błędów	adekwatność zachowań wychowawcy do zachowań i własności sytuacji – z utrzymaniem pewnej linii postępowania, a szczególnie struktury „wspólne działanie”

Na podstawie: Gurycka, 1990, s. 80–82.

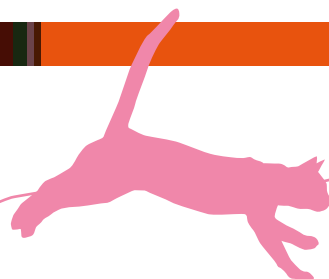

WARTO WIEDZIEĆ...

Błędy wychowawcze

1. Nieprzestrzeganie zasady indywidualizacji w procesie nauczania i wychowania.
2. Nieprzestrzeganie zasady obiektywizmu i bezstronności w ocenianiu uczniów.
3. Mała znajomość swoich uczniów i ich sytuacji rodzinnych.
4. Brak umiejętności nawiązywania kontaktów z rodzicami.
5. Niekonsekwencja w zakresie wymagań stawianych wychowankom oraz egzekwowanie ich spełniania.
6. Brak poszanowania godności osobistej ucznia, nietaktowne i brutalne traktowanie.
7. Nierówne postrzeganie uczniów.
8. Uprzedmiotowienie dziecka.
9. Postrzeganie dziecka jako słabego, infantylnego, niepełnowartościowego i gorszego od siebie, hamowanie aktywności dziecka.
10. Wpajanie dziecku przekonania o jego nieporadności i małej wartości.
11. Odczuwanie sytuacji dziecka i swojej jako nadmiernie trudnej.
12. Obciążanie ucznia odpowiedzialnością za zachowanie jego rodziców wobec nauczycieli.
13. Niski poziom kultury etycznej nauczyciela.
14. Niedostateczne merytoryczne przygotowanie nauczyciela do zawodu, brak kompetencji pedagogicznych i profesjonalnych.
15. Mało pozytywny lub/i mało odpowiedzialny osobisty stosunek do pełnionej przez siebie roli wychowawcy.

Tabela 4
Skutki błędów wychowawczych

Konfliktowe zachowania nauczyciela-wychowawcy	Obniżenie orientacji podmiotowej	Opozycyjny wzrost orientacji podmiotowej
agresja	zagrożenie, lęk, spadek nastroju, poczucie winy	ucieczka, izolacja, agresja wobec wychowawcy
hamowanie aktywności	podporządkowanie z lęku przed wychowawcą, zaniżenie samooceny, spadek nastroju	łamanie zakazu, bunt, agresja, obrażanie się – izolacja od wychowawcy
obojętność	brak wiary w siebie, zaniżenie samooceny, żebranie o uczucia (formy destrukcji)	izolacja od wychowawcy
bezzadność	poczucie winy	poczucie własnej przewagi; krytyka wychowawcy

Na podstawie: Gurycka, 1990, s. 89.

2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych

Nauczyciele rzadko dostosowują podejmowane interwencje związane z zachowaniem ucznia do specyfiki sytuacji i jego właściwości. Częściej korzystają ze strategii dyscyplinarnych w sposób intuicyjny, nie czyniąc namysłu nad ich celowym doбором. Zindywidualizowanie

strategii dyscyplinarnej pod kątem dostosowania jej do określonego zachowania niepożądanego może okazać się najbardziej adekwatne, przydatne i skuteczne w celu zminimalizowania tego zachowania. W związku z tym proponuje się podział strategii dyscyplinarnych na cztery kategorie: (1) strategie prewencyjne, (2) strategie ustalania granic, (3) strategie wzmacniania granic, (4) strategie kontroli.

Z BADAŃ...

Relacje komunikacyjne nauczyciel-uczeń

Badania Renaty Wawrzyniak-Beszterdy dotyczące relacji komunikacyjnych nauczyciel-uczeń pokazują, że doświadczenia komunikacyjne nabywane przez uczniów orientują ich na niekonstruktywne rozwiązania konfliktu, to znaczy przyjęcie tzw. tożsamości negatywnej,

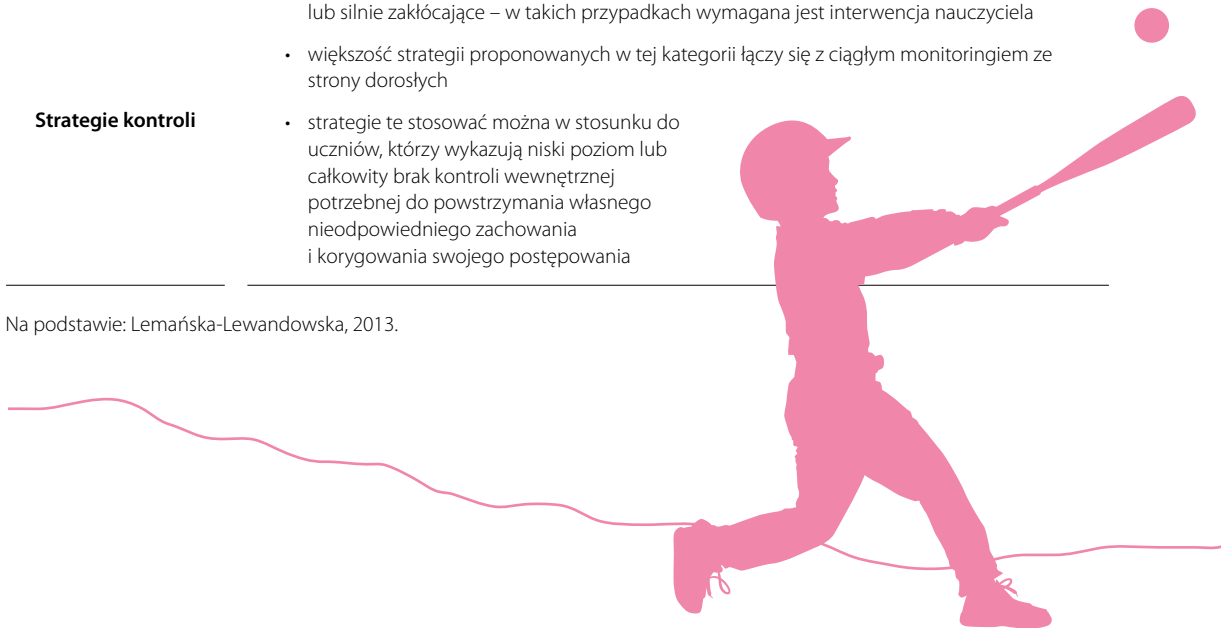
przedłużający się zamęt tożsamościowy lub rozproszenie ról. Rzeczywistość szkolna reprezentuje taki status świata społecznego, w którym najsprawniej funkcjonować będzie jednostka: zdyscyplinowana, akceptująca fakt narzucania jej z zewnątrz zadań do wykonania, przyjmująca też określone przez innych standardy realizacji tych zadań, uległa, pasywna i posłuszna.

Na podstawie: Wawrzyniak-Beszterda, 2004.

Tabela 5
Strategie dyscyplinarne – podział ze względu na poziom interwencji

Kategoria strategii dyscyplinarnej	Charakterystyka
Strategie prewencyjne	<ul style="list-style-type: none"> • niski poziom interwencji – są to procedury wymagające dodatkowego czasu poświęconego nauczaniu i minimalnej interwencji nauczyciela w niepożądane zachowanie ucznia • strategie te są odpowiednie dla uczniów, których poziom kontroli wewnętrznej jest wystarczająco wysoki, by poprawić lub zapanować nad niepożądanym zachowaniem tylko przy minimalnej pomocy nauczyciela
Strategie ustalania granic	<ul style="list-style-type: none"> • używanie tych strategii jest konieczne wówczas, gdy problemy z zachowaniem pojawiają się pomimo wcześniejszego stosowania strategii prewencyjnych • wiele strategii znajdujących się w tej kategorii wymaga zmiany otoczenia ucznia i poświęcenia co najmniej umiarkowanej ilości czasu przez nauczyciela • są one odpowiednie dla uczniów, którzy mają wystarczającą kontrolę wewnętrzną i motywację – wspieraną przez nauczyciela – do poprawienia własnego zachowania
Strategie wzmacniania granic	<ul style="list-style-type: none"> • powinny one znaleźć zastosowanie wtedy, gdy zachowanie ucznia dyktuje potrzebę wykorzystania umiarkowanej ilości dodatkowego czasu nauczania i uwagi nauczyciela • strategie występujące w tej kategorii pociągają za sobą potrzebę zastosowania bezpośrednich instrukcji, tabel oraz innych wzmocnień dotyczących uprzednio zdefiniowanych zasad/reguł • opierają się na przekonaniu, że sytuacja może ulec poprawie, mimo iż uczeń nie posiada wystarczającej kontroli wewnętrznej, by skorygować problem z pomocą nauczyciela
Strategie kontroli	<ul style="list-style-type: none"> • należy je zastosować wtedy, kiedy problemy z zachowaniem ucznia są częste, intensywne lub silnie zakłócające – w takich przypadkach wymagana jest interwencja nauczyciela • większość strategii proponowanych w tej kategorii łączy się z ciągłym monitoringiem ze strony dorosłych • strategie te stosować można w stosunku do uczniów, którzy wykazują niski poziom lub całkowity brak kontroli wewnętrznej potrzebnej do powstrzymania własnego nieodpowiedniego zachowania i korygowania swojego postępowania

Na podstawie: Lemańska-Lewandowska, 2013.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Wielość oczekiwań otoczenia społecznego, w którym funkcjonuje nastolatek, ściera się z jeszcze zmiennymi jego możliwościami. Wywołuje to napięcia i może rodzić konflikty.
2. Najważniejszą grupą odniesienia są cały czas rówieśnicy, w towarzystwie których młody człowiek czuje się rozumiany i akceptowany, do których się porównuje i u których szuka akceptacji.
3. Rodzina i szkoła nadal stanowią ważne części otoczenia społecznego, mającego wpływ na kształtowanie się tożsamości nastolatka. W tych środowiskach dochodzi niejednokrotnie do konfliktu pokoleń i buntu młodych ludzi.
4. Nastolatek potrzebuje wsparcia, zrozumienia i cierpliwości, dostosowywania wymagań do jego rosnących i dynamicznie zmieniających się możliwości działania, wyznaczania rozsądnych granic i budowania pozytywnych relacji z dorosłymi.

Kacper Michalak, 12 lat

3

Rozdział

Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców

3.1. Wprowadzenie, czyli o przejściu od opieki do towarzyszenia i wspierania

Okres wczesnego dorastania stawia przed osobami dorosłymi będącymi w kontakcie z nastolatkiem potrzebę zmiany roli i funkcji. Rodzice i inni dorośli doświadczyli już początków poszukiwania niezależności dziecka w fazie wcześniejszej. Teraz muszą stawić czoła i przygotować się do eksplodującej potrzeby samodzielności. Rodzice powinni stwarzać nastolatkom różne okazje do uczenia się jej i brania odpowiedzialności za podejmowane decyzje i działania, na przykład poprzez

Delegowanie autorytetu

Powierzenie dziecku/nastolatkowi realizacji konkretnych celów, przy pozostawieniu pewnej swobody i samodzielności w podejmowaniu decyzji, wyboru środków i metod działania; wymaga wzajemnego zaufania; osoba dorosła może delegować niektóre zadania, prawo do podejmowania decyzji czy odpowiedzialności i w ten sposób wspierać budowanie autonomii nastolatka; dla niektórych rodziców i nauczycieli delegowanie autorytetu jest oznaką ich słabości zamiast siły i znaczenia.

delegowanie autorytetu. Do nauczycieli należy budowanie relacji opartych na obustronnym zaufaniu i szacunku, dającym możliwość doświadczania, uczenia się w praktyce i poprzez nią. Szkoła i relacje nastolatka z nauczycielami prowadzą niejednokrotnie do pojawiania się sytuacji trudnych. Akceptując czas moratorium, szkoła powinna stworzyć ramy bezpieczeństwa ułatwiające młodym ludziom wkraczanie w świat dorosłych.

3.2. Rola i zadania rodziców

Wczesna faza dorastania wiąże się z czasem intensywnej eksploracji, który sprzyja zdobywaniu doświadczeń ważnych dla budowania tożsamości indywidualnej i społecznej. Jest to przede wszystkim eksploracja i eksperymentowanie dotyczące ludzi, lecz nie wszystkich w takim samym stopniu. Przedmiotem

eksploracji są osoby dla nastolatka najbliższe, a więc przede wszystkim rodzice, nauczyciele i przyjaciele.

WARTO WIEDZIEĆ...

Co podlega eksperymentowaniu i testowaniu?

- Własne i innych ludzi możliwości działania.
- Badanie granic tego, co jest dozwolone społecznie, a co nie.
- Badanie tego, co wolno pod pewnymi warunkami, a czego nie wolno nigdy.

Eksploracja czasami wiąże się z podejmowaniem działań na granicy własnej wytrzymałości fizycznej i psychicznej, ale i granic osób znaczących dla nastolatka. Często zachowania te przybierają postać prowokacji, manifestacji lub demonstracji. Są to zachowania przerysowane, okraszane silnymi emocjami, ryzykowne, związane z wyrażaniem skrajnych lub kontrowersyjnych poglądów i opinii. Służyć to ma przede wszystkim poszerzeniu i modyfikacji obrazu świata i obrazu siebie oraz przekształceniu relacji Ja–inni z „dziecięcej podległości” w „dorosłą współzależność”.

W tej sytuacji potrzeba mądrości i czujności rodziców, ponieważ z jednej strony nadmierne ograniczanie eksploracji skutkuje ubogim i słabo zróżnicowanym doświadczeniem indywidualnym, z drugiej zaś – całkowite przyzwolenie na eksplorację kończy się bogatym i zróżnicowanym, ale nieuporządkowanym i niezintegrowanym doświadczeniem, dającym nastolatkowi poczucie chaosu i zagubienia, a czasami wręcz stanowi zagrożenie dla zdrowia i/lub życia.

Ważne wydaje się, by rodzice, nauczyciele i inne osoby dorosłe dorastały wraz z nastolatkiem, by ich zachowanie, wymagania i kryteria oceny ulegały przemianom w trakcie dorastania dzieci. Rodzice powinni akceptować potrzebę autonomii i uniezależniania się nastolatka. Najpierw jednak potrzebne są mu wsparcie emocjonalne i fizyczna obecność dorosłego, czasami konkretna rada, by ustąpić miejsca relacjom bardziej wycofanym, mniej ingerującym.

We wczesnej fazie dorastania pojawia się potrzeba i chęć zarabiania pierwszych własnych pieniędzy. To doskonały naturalny moment sprzyjający nabywaniu dorosłych doświadczeń, uczeniu się niezależności i szacunku dla pracy innych i swojej. Mówi się, że pieniądze zarobione przez siebie mają większą wartość. W czasach gdy z jednej strony w rodzinach gwarantujących bezpieczeństwo finansowe nastolatkom nie brakuje niczego, istnieje zagrożenie postawą roszczeniową i konsumpcyjną, z drugiej strony w rodzinach dotkniętych bezrobociem któregoś z rodziców lub ubóstwem

WARTO WIEDZIEĆ...

Przykłady ryzykownych zachowań nastolatków

-
- **Samookaleczenia, kolczykowanie i tatuowanie się.**
  - **Przebieganie przed nadjeżdżającym samochodem/pociągiem, wyścigi samochodami/motocyklami.**
  - **Nadmierne picie alkoholu.**
  - **Używanie narkotyków.**
  - **Jawne wyłamywanie się z reguł szkolnych.**
  - **Podejmowanie ryzykownych zachowań seksualnych.**
-

WAŻNE...

- Dorosły-doradca pozwala na samodzielne poszukiwanie aktywności i/lub zainteresowań, przygląda się młodemu człowiekowi i wspólnie z nim analizuje różne sytuacje, pomaga zaplanować zmiany.
- Dorosły-konsultant pozwala na dokonywanie samodzielnych wyborów przez nastolatka

i analizowanie korzyści oraz zagrożeń, pomaga w planowaniu celów, w wyborze sposobów działania i uświadomieniu przeszkód, akceptuje wybory młodego człowieka.

- Dorosły-partner wydaje opinię lub radę, gdy zostaje o to poproszony, ale wydaje się, że na tym etapie rozwoju ten rodzaj relacji z dorosłym jeszcze jest dopiero w początkowej fazie kształtowania się.

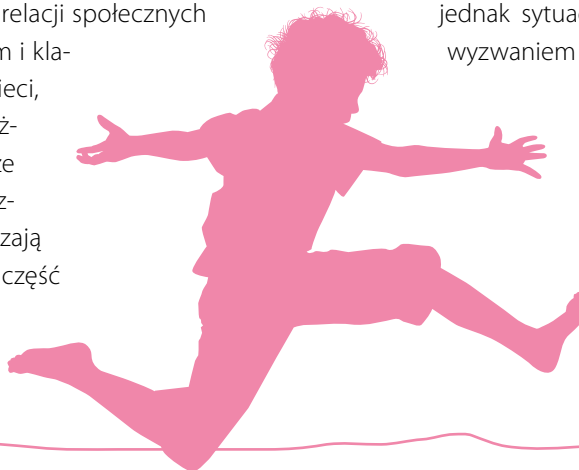
może pojawiać się postawa bierności i bezradności. W obydwu przypadkach dobrym rozwiązaniem jest przyzwolenie i zachęcanie nastolatka do podejmowania pierwszych prób zarobkowania. Mogą to być prace ogrodowe u sąsiadów, pomoc w firmie rodzica, roznoszenie ulotek czy zbiór owoców sezonowych.

3.3. Zadania nauczyciela

Jednym z najważniejszych źródeł rozwoju kompetencji społecznych młodego człowieka jest doświadczenie uczestniczenia w stabilnych relacjach społecznych, których podstawę stanowi zaufanie. Aby autentycznie kształtować kompetencje społeczne i obywatelskie w systemie edukacji, niezbędne jest zadbanie o odpowiednią jakość relacji społecznych w środowisku szkolnym i klasowym, w którym dzieci, młodzież i dorośli w różnym wieku, dziś także coraz częściej z konieczności seniorzy, spędzają znaczną i znaczącą część swojego życia.

Codziennosc edukacyjna, w której nauczyciel wraz z uczniami podejmują rozmaite działania, zawsze niesie ze sobą niebezpieczeństwo pojawienia się sytuacji trudnych. Występują one, gdy mamy do czynienia z rozbieżnością pomiędzy potrzebami człowieka i zadaniami, jakie chce bądź powinien zrealizować, a jego aktualnymi możliwościami w zakresie zaspokajania potrzeb lub rozwiązywania tychże zadań.

Dla nastolatka częste doświadczanie sytuacji trudnych może stanowić istotne zagrożenie dla jego prawidłowego rozwoju – wtedy gdy nie potrafi sobie z nimi poradzić, bo nie otrzymuje odpowiedniego wsparcia, co w przyszłości może skutkować wycofaniem, brakiem wiary we własne możliwości i brakiem zaufania do innych. Niekiedy jednak sytuacja trudna może stać się wyzwaniem – wtedy gdy nastolatek z sukcesem stawia jej czoła, bo otrzymuje potrzebną pomoc. W ten sposób ma szansę zbudować wiarę we własne możliwości i wzmocnić zaufanie do innych ludzi.

- gdy zaspokojone są bazowe potrzeby – więzi i pozytywnej relacji z innymi, autonomii i kompetencji
- gdy w społecznym środowisku rozwoju i uczenia się, przede wszystkim w rodzinie i w szkole, relacje i rozmaite interakcje interpersonalne między wszystkimi uczestnikami oparte są na zaufaniu

Rysunek. 5. Kluczowe kompetencje osobiste i społeczne.

Na podstawie: Brzezińska i Czub, 2013.

Z BADAŃ...

Poziom zaufania Polaków

Dane na temat poziomu zaufania Polaków są wręcz alarmujące. Wśród 25 państw europejskich, objętych badaniem w latach 2006/2007, Polska uplasowała się na 24. miejscu. Tylko 15,9% badanych Polaków deklarowało, że „ludziom ogólnie można ufać” (European Social Survey, 2008), przy średniej 63,2% dla czterech państw skandynawskich, które uzyskały najwyższe wyniki w tym badaniu, i średniej na poziomie 31,7% dla wszystkich badanych państw. Podobnie jest w przypadku stwierdzenia, że „ludzie najczęściej starają się być

pomocni”, z którym zgadza się 11,4% Polaków, przy średniej 45,7% wśród państw skandynawskich i 27,7% dla wszystkich 21 badanych społeczeństw (ibidem). Należy dodać, że wskaźnik ten nie zmienia się istotnie przez cały okres transformacji w Polsce – w roku 1992 wynosił 10,3%. W związku z tym autorzy raportu *Polska 2030. Wyzwania Rozwojowe*, przedstawiając długofalową strategię rozwoju kraju, konsekwentnie wśród najważniejszych czynników stymulujących ów rozwój wskazują zaufanie, a wśród dziesięciu najważniejszych wyzwań wymieniają wzrost kapitału społecznego Polski.

Za: Brzezińska i Czub, 2013, s. 33.

Trudności, jakie pojawiają się w procesie edukacji, są naturalne i należy je ujmować pod kątem ich znaczenia dla rozwoju nastolatka. Proces kształcenia musi bowiem dostarczać tak uczniom, jak i nauczycielom okazji do trenowania m.in. takich umiejętności jak: realistyczne mierzenie się z problemami, świadome korzystanie ze swoich zasobów i sieci wsparcia, przewidywanie skutków własnej aktywności czy wreszcie znoszenie porażek i czerpanie z nich nauki.

Uczeń chce w szkole czuć się bezpiecznie, chce wiedzieć, że otaczający go ludzie darzą go zaufaniem i sympatią, że może w ich obecności mówić otwarcie o swoich odczuciach i pragnieniach, kłopotach i radościach, i że w razie potrzeby otrzyma potrzebne wsparcie. Młody człowiek chce czuć się wartościowy, zdolny, akceptowany i pragnie otrzymywać od innych potwierdzające to przekonanie dowody uznania i aprobaty. Pragnie osiągać sukcesy i dzielić się radością z innymi.

Ważny dla nastolatka jest sam fakt bycia z innymi, uczestniczenia we wspólnych działaniach i przeżywania satysfakcji z pełnionych ról. Poczucie przynależności do grupy, nawiązywanie przyjaźni, opiekowanie się kimś i samemu być otoczonym opieką, angażowanie się w sprawy ważne i poczucie, że bycie w grupie jest użyteczne i sensowne, pomaga w przechodzeniu od tożsamości grupowej do budowania tożsamości indywidualnej. Uczeń w okresie intensywnego rozwoju, jaki ma miejsce we wczesnej fazie dorostania, chce

odkrywać swoje możliwości, zaspokajać ciekawość, odczuwać satysfakcję ze zdobywania wiedzy. Ma prawo do podkreślenia własnej tożsamości i odrębności, przeżywania radości, potrzebuje swobody, niezależności i kierowania swoim życiem według własnego projektu.

Zadaniem, jakie stoi przed nauczycielem gimnazjalisty, jest przemyślane organizowanie efektywnego środowiska uczenia się, co wymaga od niego umiejętności kierowania pracą zespołu klasowego. Staje się on we wszystkich sytuacjach życia klasy jej menedżerem, a częścią zarządzania klasą szkolną jest dyscyplina.

Ustanowienie klasowego kontraktu jest popularną metodą określającą zasady współpracy nauczyciela i ucz-

niów. Chodzi tu o osiągnięcie porozumienia co do następujących kwestii:

- podstawowych i niepodlegających dyskusji praw członków grupy
- podstawowych obowiązków uczniów i nauczycieli, niebędących w sprzeczności z ich prawami
- koniecznych zasad, które zapewnią formalną ochronę praw obu stron i podkreślą ich odpowiedzialność w przypadku ich złamania
- konsekwencji wynikających z wyboru jakiegoś zachowania
- wsparcia dla tych uczniów, którzy sprawiają trudności i mogą potrzebować indywidualnego planu zachowania.

Sytuacja trudna: zagrożenie/ wyzwanie

Sytuacja trudna to sytuacja, w której zostaje naruszona równowaga między potrzebami, działaniami i warunkami działania; może być punktem zwrotnym w biegu zdarzeń.

Jednym z rodzajów sytuacji trudnych jest sytuacja **zagrożenia** pojawiająca się, gdy występuje prawdopodobieństwo naruszenia cennej wartości (np.: zdrowia, życia, pozycji społecznej). Im większe znaczenie człowiek przypisuje jakiejś wartości, tym większe napięcie pojawia się w momencie jej zagrożenia.

Jeśli człowiek traktuje sytuację trudną zadaniowo, czyli jako wyzwanie, to potrafi określić problem, z którym chce się skonfrontować i przewiduje różne możliwości jego rozwiązania, pomimo pewnych trudności czy istniejącego zagrożenia.

Projektowanie klasowych czy szkolnych norm i reguł oraz ich opanowanie przez uczniów wiąże się z kształtowaniem postaw szacunku, odpowiedzialności, współpracy i tolerancji. Narzędziem sprzyjającym budowaniu takich postaw może być również „Matryca zachowania” wywodząca się z modelu pozytywnego wsparcia zachowania. Metoda ta polega na regularnym spotykaniu się zespołu pracowników szkoły z uczniami w celu zaplanowania trzech do pięciu oczekiwanych zachowań (np. okazywanie szacunku) i określenia miejsca, w którym to zachowanie jest oczekiwane (np. klasa szkolna). Oczekiwania związane z klasą mogą być określone w taki na przykład sposób: słuchamy siebie nawzajem, szanujemy cudzą własność. Oczekiwania i umiejętności są spisywane i umieszczane na plakatach w całej szkole, a następnie wykorzystywane przez nauczycieli celem wskazania uczniom oczekiwanych zachowań i postaw.

W utrzymaniu dyscypliny i w zarządzaniu klasą szkolną pomagają nauczycielowi jego kompetencje emocjonalne. Wysoki ich poziom powoduje, że nauczyciele:

- nawiązują z uczniami emocjonalne relacje, są świadomi tych relacji i poddają analizie swoją pracę nie tylko pod względem metodyczno-dydaktycznym; warunkiem konstruktywnych relacji jest akceptacja własnych uczuć w interakcji z uczuciami innych ludzi
- dopuszczają do głosu intuicję i umieją interpretować różne wydarzenia, potrafią zrozumieć indywidualne i grupowe zachowania uczniów i podjąć odpowiednie działania
- potrafią ocenić własne siły i unikać nadmiernego obciążenia, wiedzą, jak radzić sobie z sytuacjami mobbingu
- nie dają się wciągnąć w tzw. gry uczniowskie; stwarzają uczniom liczne okazje do osiągnięcia pewności emocjonalnej
- są oparciem dla uczniów, zapewniają ochronę w sytuacji np. mobbingu poprzez stałe życzliwe zainteresowanie i stosowne działania
- pamiętają nie tylko o swojej roli dydaktycznej, lecz są również wzorem zachowań; ich własne reakcje społeczne, poznawcze i emocjonalne stają się przez to elementem nauczania
- całe życie się uczą; pracują w zespole; zdają sobie sprawę, że kompetencja emocjonalna jest fundamentem skutecznego nauczania.

Dyscyplina

Stopień nastawienia zadaniowego i odpowiedniego zachowania się uczniów, ich zaangażowania w to, co dzieje się w klasie.

WARTO WIEDZIEĆ...

Co powinien zawierać klasowy kontrakt?

prawa

zasady

obowiązki

konsekwencje

WARTO WIEDZIEĆ...

Metody kształcenia sprzyjające rozwijaniu relacji opartych na zaufaniu

- Interdyscyplinarne projekty badawczo-rozwojowe.
- Debaty i sesje doradztwa naukowego.
- Zadania otwarte.
- Zadania zespołowe.
- Symulacje.
- Webinaria.
- Warsztaty twórczego rozwiązywania problemów.

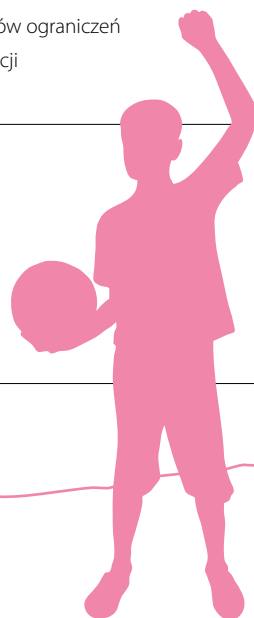

Tabela 6

Wybrane modele i strategie dyscypliny

Model dyscypliny	Proponowane strategie dyscyplinowania
sześć kroków w dyscyplinie asertywnej	<ol style="list-style-type: none"> 1. stwórz pozytywne relacje nauczyciel–uczeń 2. określ zasady lub swoje wymagania 3. rejestruj przypadki niewłaściwego zachowania 4. stosuj kary, aby wymusić przestrzeganie przez uczniów ograniczeń 5. wprowadź w życie system pozytywnych konsekwencji 6. zadbaj o silne wsparcie rodziców
trening skuteczności nauczyciela	<ul style="list-style-type: none"> • ustal potrzeby uczniów • dokonaj wymiany nieakceptowanych zachowań na takie, które będą do przyjęcia • zmodyfikuj środowisko edukacyjne • aktywnie słuchaj • wysyłaj komunikatów typu „ja” • w razie potrzeby zmień taktykę

Na podstawie: Edwards, 2006.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. W tworzeniu dojrzałej tożsamości nastolatka pomoc może bezwarunkowa akceptacja przez ważnych dla niego dorosłych, zdrowa i adekwatna krytyka, nielekceważenie jego problemów i okazywanie swej uwagi i pomocy.
2. Osobami ważnymi w życiu jednostki wchodzącej w dorosłość są nadal rodzice, będący dla dziecka/nastolatka cały czas punktem odniesienia i wzorcem zachowań.
3. Nastolatek, pomimo prezentowania na zewnątrz zachowań, które budzą zdenerwowanie i niecierpliwość rodziców, chce, aby dorosły i jego postawa były dla niego „bezpieczną bazą”. Może się tak stać, gdy rodzice będą dorastać z dzieckiem i zmieniać się wraz z nim i jego potrzebami. Ich akceptacja, wsparcie, zaufanie, rozmowa, towarzyszenie, ale i mądra kontrola są niezbędne do prawidłowego rozwoju i przejścia młodego człowieka na kolejny jego etap.
4. Czas spędzany w szkole wiąże się z kontaktem z nauczycielami, którzy stają się naturalnymi wychowawcami, niekoniecznie ze względu na pełnioną formalnie funkcję wychowawcy klasy. Każdy nauczyciel gimnazjalisty kształtuje jego osobowość poprzez swoje zachowania, działania czy emocje. Ważne, by był świadomym organizatorem środowiska uczenia się uczniów, dbając o wzajemne relacje i dyscyplinę w klasie oraz dając niezbędne wsparcie uczniom w sytuacjach trudnych.

Ania Brzezińska, 13 lat

4 Rozdział

Rola społecznego otoczenia rodziny i szkoły w procesie wychowania nastolatka

4.1. Wprowadzenie, czyli o tworzeniu przestrzeni do działania i stymulowaniu pozytywnego kierunku zmian

Nastolatek, kształtując swoją tożsamość, cały czas poszukuje spójności, ciągłości i dąży do poczucia wewnętrznej identyczności. Jest to proces trudny i żmudny. Otoczenie społeczne przypisuje mu pewne cechy, które pozwalają na określenie własnej tożsamości przez szukanie odpowiedzi na pytania: „Kim jestem dla innych?“, „Kogo chcę we mnie ujrzyć?“ Ale dopiero odpowiedź na pytania: „Kim jestem?“, „Jaki jestem?“, daje możliwość oglądu samego siebie i ukształtowania poczucia tożsamości.

Poczucie tożsamości jest efektem gromadzenia różnych informacji na swój temat, oceniania ich i związanego z tym przeżywania siebie oraz pogłębionej autorefleksji, tak charakterystycznej dla etapu dorastania. Sprzyjające otoczenie społeczne pozwala nastolatkowi na kształtowanie poczucia odrębności, identyczności i ciągłości. W ten sposób tworzy mu przestrzeń do działania,

stymulując tym samym prawidłowy kierunek zmian rozwojowych. Bogate i zróżnicowane otoczenie społeczne sprzyja owocnemu przebiegowi fazy eksploracji, a w realizacji zadań rozwojowych tego okresu pomagają liczne kontakty społeczne – rodzinne, koleżeńskie, sąsiedzkie.

4.2. Rola rówieśników: relacje preintymne

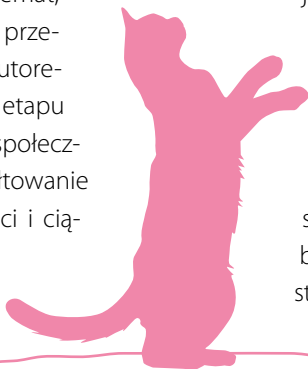
W okresie wczesnego dorastania pojawiają się pierwsze związki, zwane preintymnymi, charakteryzujące się silnym zaangażowaniem partnerów, wzajemną troską i akceptacją z jednej strony, ale brakiem poczucia bliskości, zdolności do poświęceń z drugiej.

Relacje preintymne

Nastoletnie związki występujące przed dojrzałą miłością. Występują w nich zachowania związane z zabieganiem o drugą osobę, oddaniem, dążeniem do spędzania razem czasu i realizowaniem swojej potrzeby bliskości.

Miłość nastolatków różni się od miłości dorosłych. Charakteryzuje się przede wszystkim gwałtownym początkiem i dynamicznym przebiegiem. Mimo że uczucie nie zawsze pojawia się „od pierwszego wejrzenia“, to jednak przeżywanie zakochania

jest bardzo specyficzne, a towarzyszą temu burzliwe odczucia, które młodzież chce pokazać całemu światu i ukryć jednocześnie. W głowie gimnazjalisty dominują myśli o obiekcie uczuć. Wszystko, co czuje młody człowiek, ma swoje odzwierciedlenie w jego ciele. Gdy zbliża się i spotyka z wybraną osobą, jego ciało mówi mu, że dzieje się coś bardzo ważnego. Ta mieszanka stresu i radości bywa tak przyjemna, że pragnie się tego coraz bardziej i więcej. Jeżeli wybranek odwzajemnia uczucia, nastolatek stoi u progu związku.

Młodzieńcza miłość ma wiele wspólnego z adoracją drugiej osoby i wynoszeniem jej na piedestał. Nadmierna ufność, fascynacja, zauroczenie – to wszystko może utrudniać zachowanie „zdrowego” dystansu. Nastolatek broni obiektu swoich westchnień za wszelką cenę, a każde powątpiewanie innych w tę miłość bywa interpretowane jako atak i wrogość. Jest też wyjątkowo odporny na krytykę i sugestie otoczenia. Pierwsze związki są bardzo burzliwe na początku i niejednokrotnie szybko się kończą. Jednak nie wszystkie czeka rozpad. Rodzice wielu z nas poznali się właśnie w szkole średniej i od tamtej pory są razem.

Ważną kwestią jest namiętność, która kojarzy się z miłością młodych ludzi. Niestety wszystko to, co związane jest z fizyczną stroną namiętności, bywa pułapką, gdy zakochani nie mają nad tym kontroli. Dobrą stroną namiętności, jaka pojawia się w tak wczesnych związkach, jest to, że bywa ona pierwszym krokiem zrobionym w kierunku dojrzałej, zaangażowanej relacji. W każdej relacji preintymnej jest dużo namiętności, a więc każdy młodzieńczy związek ma w sobie potencjał dojrzałej miłości.

W związkach tych w początkowym okresie młodzi partnerzy wymagają całkowitego oddania i zaangażowania, może też pojawić się rozczarowanie i frustracja. Młodzi, niedoświadczeni ludzie szczególnie narażeni są na zranienia. Nieodwzajemniona miłość staje się pułapką dla młodego człowieka, rodzi ryzyko przeżywania rozczarowań, zawiedzionej, niespełnionej miłości, a przy intensywności doświadczanych uczuć może prowadzić do załamania, obniżenia nastroju, a nawet depresji.

Z kolei każde zerwanie ma w sobie także coś pozytywnego, bowiem to, w jaki sposób wchodzimy w związek, przeżywamy go i z niego wychodzimy, przybliża nas do osiągnięcia dojrzałej osobowości. Mówi się, że tylko dojrzała osobowość jest

w stanie stworzyć dojrzałą relację intymną, czyli miłość dojrzałą. Dlatego pierwsze doświadczenia miłosne należy traktować jako ważne, często rzutujące na dalsze życie, wybory partnerów czy nawet na motywację (bądź jej brak) dokonywania takich wyborów.

4.3. Rola rodziny: budowanie poczucia ciągłości

Rola, jaką pełnią bliscy nastolatka (rodzice, dziadkowie, starsze rodzeństwo i dalsza rodzina), jest szczególnie istotna dla budowania jego poczucia ciągłości. Bliscy mogą pomóc młodemu człowiekowi w spojrzeniu na swoje życie z perspektywy czasu. Ważne są wspólne rozmowy o historii rodziny, osobach z przeszłości, których już nie ma, ale są z jakichś powodów ważne, o wydarzeniach, które wpisały się na stałe w annały rodzinne. Do dziadków i rodziców należy zainteresowanie genealogią rodu (można to robić w tradycyjny sposób lub przy pomocy nowych technologii i wówczas starsi będą czerpać wiedzę od młodszych). Ważna w tym wspólnym doświadczaniu jest wzajemna wymiana relacji bliskości, czasu, zainteresowania, wiedzy, umiejętności. To daje jednostce poczucie zakorzenienia, pochodzenia skądś i od kogoś.

Dziadkowie i dalsza rodzina mogą być nośnikami tradycji nie tylko rodzinnych, ale też lokalnych, regionalnych czy ogólnonarodowych – „Do nas na wigilię zawsze zjeżdża się cała rodzina”; „Co pół roku umawiamy się i cała społeczność idzie sprzątać naszą wieś”; „W naszej rodzinie przekazujemy z pokolenia na pokolenie tradycyjną umiejętność pisania woskiem jajek na Wielkanoc”; „W naszym kraju świętujemy 11 Listopada, wywieszając flagi narodowe” – przez własny przykład i włączanie młodych we wspólne działania. Daje to nastolatkowi poczucie umiejscowienia w określonej strukturze społecznej, która ma swoją historię,

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Znaczenie dziadków dla wnuków w okresie dorastania

Dziadkowie, jeśli tylko podtrzymują kontakty ze swymi wnukami, pełnią, zwłaszcza w okresie dorastania, gdy wzrasta ciekawość i potrzeba poznawania i rozumienia historii swojej rodziny, znaczące role:

- wspólne spędzanie czasu wolnego, rozmowy, powierzenie tajemnic, wspieranie się
- wprowadzanie w historię rodziny: opowieści z przeszłości rodziny, wspólne oglądanie zdjęć, wspomnianie zabawnych lub smutnych wydarzeń, odwiedzanie miejsc lub/i osób związanych z rodziną
- zaznajamianie z tradycjami rodzinnymi, regionalnymi, kulturowymi czy historycznymi: wspólne gotowanie, opowieści i wspomnienia związane z wydarzeniami historycznymi, wprowadzanie w świat tradycji narodowych i regionalnych, nauka gwary, języka przodków, śpiewanie piosenek i pieśni patriotycznych, przekazywanie tradycyjnych rzemiosł lub umiejętności rodzinnych
- wdrażanie do nowych obowiązków: wspólne wykonywanie prac domowych i wokół domu, wzajemna pomoc i wspieranie się, udzielanie rad, demonstrowanie, jak wykonać daną czynność
- rozwijanie talentów, zdolności i zainteresowań: zarażanie własnym hobby, wzajemne uczenie się i nauczanie, np. serfowania po Internecie, obsługi komputera.

Należy jednak pamiętać, że koncentracja na przeszłości utrudnia młodemu pokoleniu budowanie projektów swojego życia, a lekceważenie przeszłości pozbawia młodych poczucia zakorzenienia.

a jednocześnie trwa i zmienia się na jego oczach oraz ma swoją przyszłość.

To stanowi podstawę poczucia bezpieczeństwa społecznego budowanego na poczuciu przynależności do kogoś i do czegoś. Starsze pokolenie jest nośnikiem, a nawet strażnikiem tradycji,

a więc w jakimś sensie pośrednikiem między nastolatkami dorastającymi dziś a tymi, którzy żyli kiedyś i których działalność stworzyła takie, a nie inne środowisko rozwoju.

Inni dorośli z kręgu rodziny, z którymi dziecko ma kontakt, to dodatkowe, alternatywne wobec

SONDAŻOWNIA

Rodzina jako wartość dla gimnazjalisty

Z raportu *Kim jest współczesny gimnazjalista?*, opublikowanego w roku 2013, wynika, iż gimnazjalista to swoisty *homo familiaris*, istota rodzinna. Przeważająca większość gimnazjalistów uznała swoje relacje z rodzicami za dobre. $\frac{3}{4}$ gimnazjalistów często spędza czas z rodzicami i rozmawia z nimi, co przekłada się na to, że ponad $\frac{1}{2}$ z nich czuje własną podmiotowość w domu, czyli jest traktowana jak osoba odpowiedzialna, a jej zdanie ma wpływ na ogólne, rodzinne decyzje.

Wszystkie te fakty składają się na fakt zasadniczy. Rodzina w świecie wartości gimnazjalisty zajmuje zasadnicze miejsce – jest dla niego wśród deklarowanych trzech najważniejszych wartości życiowych, ale też jest źródłem dumy, autorytetu i wzorów do naśladowania. W świecie zagubionego społeczeństwa – z czego gimnazjaliści zdają sobie sprawę – takie deklaracje brzmią budująco, ale są też dla wszystkich rodziców i opiekunów wielkim wyzwaniem.

Na podstawie: Borowski i in., 2013.

rodziców i nauczycieli źródło wiedzy i poglądów na świat i kulturę, stanowią też oni naturalną pomoc w początkach uniezależniania się od rodziców.

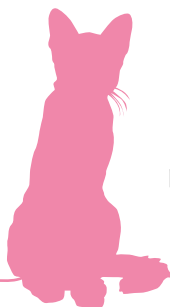
4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska

Na rozwój każdego człowieka wpływ wywierają nie tylko naciski wewnętrzne, a więc biologiczne – związane z jego wyposażeniem genetycznym, ale również naciski zewnętrzne, wśród których można wyróżnić środowisko fizyczne i społeczne. Szkoła, będąc społecznym środowiskiem rozwoju, oddziałuje na jednostkę poprzez tworzenie przestrzeni do działania, organizację czasu młodzieży, dostarczanie lub umożliwianie

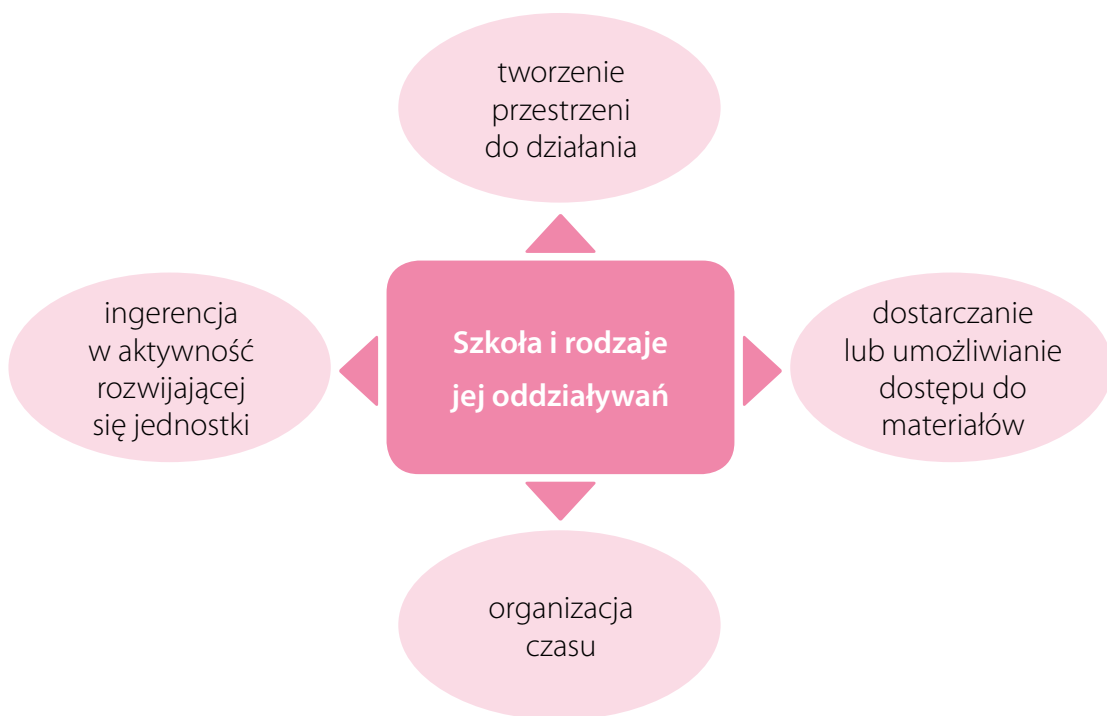
dostępu do odpowiednich materiałów, będących środkami realizacji określonych celów oraz niejednokrotnie poprzez ingerencję w aktywność rozwijającej się jednostki.

Model 1. Szkoła dostosowująca się do przebiegu rozwoju uczniów

Model ten wiąże się z oddziaływaniem mającym na celu podtrzymanie trwałego procesu zmian młodego człowieka i opiera się na organizowaniu czasu, miejsca działania, dostarczeniu odpowiednich przedmiotów i niepodejmowaniu bezpośredniej ingerencji w tok działań jednostki. Tego rodzaju podejście bliskie jest szkole, która często nieświadomie uznaje naturalistyczny model rozwoju jednostki.

Rysunek 6. Rodzaje oddziaływań szkoły jako społecznego środowiska rozwoju jednostki.

Na podstawie: Brzezińska, 2000.

WARTO WIEDZIEĆ...

Zadania wychowawcze szkoły uznającej naturalistyczny model rozwoju

1. Zapoznanie z obowiązującymi w szkole zasadami i regułami.
2. Wdrażanie do przestrzegania norm i reguł.
3. Rezygnacja z autorytetu opartego na władzy nauczyciela.
4. Budowanie klimatu wzajemnej akceptacji.
5. Poznanie siebie, swoich mocnych i słabych stron.
6. Wyzwalanie zachowań związanych z realizacją praw swoich i innych.
7. Akceptacja indywidualnych potrzeb i możliwości rozwoju.

Model 2. Szkoła nastawiona na zmianę tempa rozwoju uczniów

Ten model ukierunkowany jest na przyspieszanie lub hamowanie tempa dokonywania się zmian rozwojowych nastolatka. Cechą działań aktywizujących jest wspieranie aktywności podjętych przez nastolatka i tworzenie warunków do optymalnego przebiegu realizowanego zadania i maksymalizacji uzyskiwanych efektów poprzez:

- wprowadzanie technicznych ułatwień do podejmowanych działań: odpowiednie narzędzia, przybory, środki, miejsce
- organizowanie dodatkowych zajęć, które sprzyjają nabywaniu lub doskonaleniu jakiejś umiejętności: zajęcia pozalekcyjne, korekcyjno-kompensacyjne
- udzielanie wsparcia emocjonalnego: tu kluczowa jest rola wychowawcy, pedagoga lub/i psychologa szkolnego.

Niestety, pojawić się także mogą działania opóźniające zmiany rozwojowe jednostki, jak na przykład ograniczanie kontaktów społecznych dziecka do wybranej przez nauczycieli lub rodziców grupy rówieśników, ścisła kontrola sposobu wykonania niektórych zadań, a także narzucanie pewnych zadań i określonych sposobów ich wykonania, pozbawianie możliwości eksperymentowania, wypróbowywania czegoś na własną rękę, nadmierna kontrola aktywności, szczególnie w zakresie kontaktów społecznych, a z drugiej strony brak jasnych wymagań lub ich niespójność, brak wsparcia i pomocy w sytuacjach trudnych czy wreszcie silna rywalizacja.

Model 3. Szkoła nastawiona na ingerencję w kierunek rozwoju uczniów

Wyłoniony model ujawnia działania szkoły niesprowadzające się tylko do organizacji czasu i przestrzeni działania jednostki, ale głównie mające na celu interwencję w dotychczasowe

WARTO WIEDZIEĆ...

Zadania wychowawcze szkoły nastawione na przyspieszanie lub hamowanie zmian rozwojowych

-
1. Realizacja programu wychowawczego opartego na zasadzie stymulacja → kontrola.
  2. Wspieranie emocjonalne uczniów z różnego rodzaju problemami.
  3. Inicjowanie, stymulowanie i wzmacnianie zachowań pożądanых.
  4. Wygaszanie zachowań niepożądanych.
  5. Kontrolowanie zachowań i kontaktów rówieśniczych.
  6. Narzucanie obowiązujących reguł i norm postępowania.
  7. Wskazywanie właściwych postaw.
-

WARTO WIEDZIEĆ...

Zadania wychowawcze szkoły zmieniającej kierunek rozwoju uczniów

1. Koordynowanie wspólnych z innymi nauczycielami i rodzicami działań wychowawczych.
  2. Organizowanie współdziałania uczniów w zróżnicowanych zespołach.
  3. Zachęcanie do odkrywania i współtworzenia norm, reguł i zasad zachowania.
  4. Stawianie ucznia w sytuacjach niejednoznacznych wychowawczo i etycznie.
  5. Wspieranie dokonywania wyborów moralnych.
  6. Wdrażanie do podejmowania samodzielnych decyzji.
  7. Przyzwolenie na popełnianie błędów i uczenia się na nich.
-

działanie jednostki w taki sposób, by przebiegało ono według nowych zasad. Oddziaływania wychowawcze mają być zachęcaniem nastolatka do odkrywania reguł, zasad i ich współtworzenia, do podejmowania zadań trudnych i niejednoznacznych, wymagających nabycia nowych kompetencji, do poszukiwania bardziej efektywnych sposobów działania. Polega na ograniczaniu dostępu do gotowych metod i wspieraniu w poszukiwaniu własnych rozwiązań, organizowaniu sytuacji wymagających współdziałania z osobą o innym poziomie kompetencji i sytuacji wymagających aktywnej współpracy polegającej na udzielaniu różnorodnej pomocy/wsparcia.

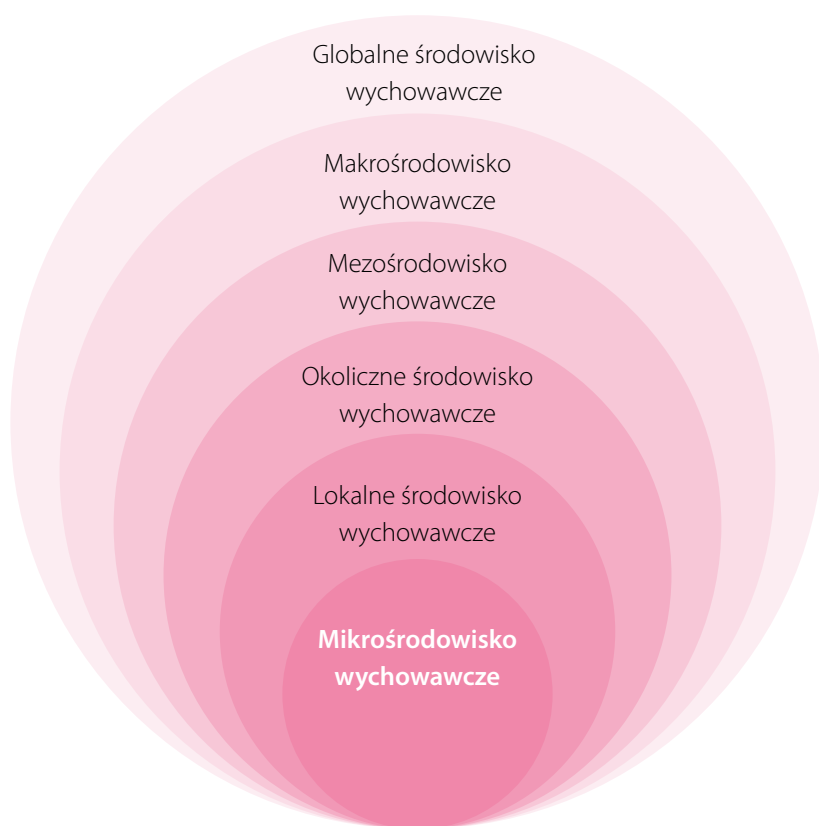
Współczesna szkoła może pełnić rolę wiodącą i stawać się placówką integrującą wszelkie oddziaływania różnorodnych środowisk, grup, organizacji, instytucji i stowarzyszeń. Powinna włączać fragmenty tego środowiska w całość swoich działań edukacyjnych, oddziaływać na nie

i przekształcać w elementy „wychowujące”, powinna również doskonalić treści i metody swojej pracy poprzez aktywne włączanie poszczególnych komponentów środowiska (osób, instytucji, organizacji itp.) do realizacji swoich celów wychowawczych.

Mikrośrodowisko wychowawcze: rozumiane jako jedna placówka edukacyjna, komórka społeczna (np. rodzina, szkoła), kulturalno-oświatowa (np. dom kultury), społeczno-gospodarcza (np. zakład pracy, grupa społeczna).

Lokalne środowisko wychowawcze: zespół czynników społeczno-kulturowych i przyrodniczych wywierających wpływ wychowawczy i zlokalizowanych w ramach rejonu zamieszkania; rozwijają się w nim grupy będące podstawą tworzenia więzi i współzależności międzyludzkich, sprzyjające kontaktom społecznym, wytwarzaniu atmosfery swojskości, ułatwiające kształtowanie się osobowości wszystkich mieszkańców.

Rysunek 7. Sześć kręgów środowiskowych (kategorii środowisk wychowawczych).

Na podstawie: Winiarski, 2000; por. Filipiak, 2002, s. 46.

SONDAŻOWNIA

Postawy prospołeczne młodzieży

Z raportu *Młodzi 2011* dowiadujemy się, że przyjaźń, poczucie bycia potrzebnym, prestiż i szacunek innych są dziś dla młodych ludzi ważniejsze niż dla ich rodziców. Zatem można wnioskować, że dzisiejsza młodzież jest zdecydowanie bardziej prospołeczna i wspólnotowa. Młodzi Polacy są wymagający, choć nie roszczeniowi. Filarami ich wewnętrznego świata są, z jednej strony, wartości osobiste i afiliacyjne (szczęście, miłość, przyjaźń, życie rodzinne), z drugiej zaś praca, traktowana jako warunek udanego, tj. dostatecznego, przyjemnego, ciekawego życia i źródło osobistych satysfakcji. Współczesne nastolatki są też gotowe angażować się w życie społeczne.

Na podstawie: Szafranec i in., 2011.

Okoliczne środowisko wychowawcze: czynniki naturalne i społeczno-kulturalne w rejonie gminy lub kilku mniejszych gmin sąsiadujących ze sobą.

Mezośrodowisko wychowawcze: czynniki naturalne i społeczno-kulturalne zlokalizowane w danym regionie lub makroregionie.

Makrośrodowisko wychowawcze: ogólnonarodowe środowisko społeczno-wychowawcze.

Globalne środowisko wychowawcze: środowisko ogólnoludzkie.

W tych kontekstach odczytywać należy rolę szkoły w społeczeństwie. Takie podejście pokazuje możliwość przekraczania dotychczasowych granic

działania szkoły również w zakresie wychowania. Instytucja edukacyjna, jaką jest szkoła, może uczyć się sama siebie i tworząc społeczność dydaktyczną, wnikać w szersze środowisko, a więc w sposób aktywny włączać się w kształtowanie przyszłości. Byłaby to odpowiedź na tzw. przesunięcie socjalizacyjne w kierunku spontanicznego uczenia się i wychowania, a więc odejścia od tradycyjnego myślenia o formacyjnej roli rodziny, szkoły i Kościoła w kierunku przejęcia tych wpływów przez mass media i rówieśników.

Kształtowanie społecznych kompetencji młodzieży może i powinno być wspierane przez różne formy autentycznego uczestnictwa uczniów w realizacji idei autentycznej samorządności szkolnej.

Z TEORII...

Samorządność uczniowska w szkole

Przejawami istnienia autentycznej, a nie tylko formalnej, samorządności uczniowskiej w szkole są:

- możliwość spontanicznego i nieformalnego tworzenia się małych i większych zespołów uczniowskich o akceptowanych przez członków celach działania, jak grupy hobbyistyczne, towarzyskie, turystyczne, „dzikie” drużyny sportowe
- podejmowanie przez uczniów bezinteresownych świadczeń i pracy na rzecz innych ludzi, także w formie wolontariatu
- równa pozycja uczniów nie tylko wobec praw i obowiązków, ale także wobec szans realizacji własnych aspiracji i planów
- wzajemne wspieranie się uczniów, współdziałanie, współodpowiedzialność za losy jednostek i grupy

- rzecznictwo interesów rówieśniczych i korzystanie z niego
- funkcjonowanie autentycznego przedstawicielstwa uczniów w postaci organów samorządowych; partnerstwo w relacjach uczniów z dorosłymi
- upodmiotowienie jednostek i grup uczniowskich w procesie wychowania – przechodzenie od postaw biernych do aktywnych, od bezradności do zaradności, od działań reprodukcyjnych do twórczych i wymagających umiejętności podejmowania decyzji
- uczestnictwo społeczności uczniowskiej w tworzeniu i rozwijaniu systemów wychowawczych w poszczególnych placówkach oświatowych – zastępowanie systemu samorządowego uczniów opartego na „demokracji przez reprezentowanie” przez „demokrację przez uczestnictwo”
- przejawy samokontroli, samooceny i samodyscypliny wśród uczniów.

Na podstawie: Gralewska i in., 2012.

4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia

Komputer i Internet stały się dziś sprzętem masowym, służącym edukacji, pracy zawodowej, komunikowaniu się, zaspokajaniu potrzeb w obszarze kultury, sztuki i rozrywki. Kluczową kategorią technologiczną tych zmian jest Internet, który stał się medium otwierającym drzwi do świata, w którym każdy może mieć dostęp do niezmiernie dużej liczby informacji, może porozumiewać się z inną osobą, ma wolność publikacji swoich poglądów oraz zapoznawania się z poglądami innych.

Internet wchłania elementy znanego nam dotąd świata, z powodzeniem zastępując tradycyjne ga-dzety, takie jak telefon, tradycyjną pocztę, ale także i codzienną gazetę, książkę, telewizję, radio, dodając jednocześnie tym mediom interaktywności i tworząc możliwość prawie natychmiastowej komunikacji zwrotnej. Dzieci i nastolatki są niezwykle kompetentne w korzystaniu z różnorodnych możliwości tych technologii. Jednak ich świadomość czyhających zagrożeń i braku bezpieczeństwa jest stosunkowo niska.

Dziś ludziom bliscy nie są potrzebni tak bardzo jak kiedyś, czas wypełnia im przesiadywanie przed komputerem, telewizorem czy w Internecie. Rodzice często nie mają czasu dla swoich dzieci i dlatego pozwalają im na przesiadywanie przed szklanymi ekranami. Wszystko to nie zastąpi prawdziwej miłości rodzica i może ułatwić zagrożeniom wtargnięcie do życia nastolatka.

Przeciętny rodzic nie zdaje sobie sprawy z faktu, że telewizja, komputer, Internet czy telefon komórkowy, a także współczesne roboty mogą być źródłem uzależnienia. Rodzice (opiekunowie) oraz często nauczyciele nie posiadają odpowiedniej wiedzy, w jaki sposób diagnozować uzależnienie

od cyberprzestrzeni, a tym samym nie potrafią w prawidłowy sposób reagować w przypadku pojawienia się symptomów uzależnienia. Nie posiadają także podstawowej wiedzy na temat innych zagrożeń, jakie występują w cyberprzestrzeni. Lekarze natomiast nie zwracają uwagi na pewne choroby, które mogą być konsekwencją nieracjonalnego korzystania z narzędzi cyberprzestrzeni, jak również nie łączą pewnych zachowań nieaprobowanych społecznie z zagrożeniami cyberprzestrzeni, których są one konsekwencją.

Przyczyny i skutki uzależnienia od komputera i Internetu, które określane jest także jako infoholizm, są niezwykle złożone i wielorako warunkowane. W porównaniu z wcześniejszymi uzależnieniami od zachowań i używek ten proces jest wyjątkowo niebezpieczny ze względu na różnorodne następstwa rodzące przemoc i agresję, a dotyczące sfery psychicznej, mającej swoje implikacje w sferze wychowawczej i dydaktycznej, w relacjach z rodzicami i innymi osobami, w tym także kolegami szkolnymi.

Nadmierne korzystanie z gier komputerowych może prowadzić do: (1) nieodróżniania sytuacji rzeczywistej od wirtualnej, np. można kogoś skrzywdzić lub nawet zabić, ponieważ ten ktoś ma „drugie życie” – jak w grze, (2) nieodnajdywania się w sferze społecznej w kontaktach międzyludzkich, widocznego w utracie chęci nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, nieutrzymywaniu kontaktów z rodzicami, niepodejmowaniu aktywności społecznych, (3) zaburzeń zachowania, np. zachowań agresywnych, zaburzeń jedzenia, widocznych w obniżeniu uczucia głodu, odmowie jedzenia posiłków czy nawet anoreksji, (4) zaburzeń w sferze emocjonalnej, ujawniających się w słabo rozwiniętej umiejętności odczytywania i interpretowania mowy niewerbalnej, czyichś uczuć i emocji, wreszcie (5) do przestępczości teleinformatycznej,

WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Jakie zagrożenia wynikają z niekontrolowanego używania mass mediów?

Pojawiające się już u młodszych dzieci fantazje na temat wszechmocy nabierają w okresie dojrzewania nowej siły za sprawą rozwoju fizycznego i psychicznego. Dlatego tak ważna jest pomoc młodym ludziom w budowaniu mostów pomiędzy fantazją a rzeczywistością. We wszystkich sferach związanych z rozrywką – w reklamie, filmie, sporcie, grach czy quizach – przekonuje się człowieka, że może być silniejszy, mądrzejszy, piękniejszy. Zewsząd młodzi ludzie otoczeni są obietnicą szczęścia. Wszędzie tam, gdzie sami nie mogą czegoś osiągnąć, mają możliwość identyfikowania się z idolem muzycznym, sportowcem czy modelką.

Młodzież bardzo często, ażeby zatuszować brak perspektyw i lęk przed przyszłością, próbuje przekraczać granice lub łamać tabu. Chęć przeżycia mocnych wrażeń nakłania nieraz do bezpiecznych zabaw w metrze, na ulicy albo zachowań na granicy wet zycia, takich jak:

SWAG

„Lans” ubraniami, piercingiem, makijażem, włosami, butami itp.

podejmowania niew kolejce miejskiej, innych ryzykownych utraty zdrowia, a *yolo* czy *swag*.

Dostęp i korzystanie mieć swoje pozytywne następstwa. Moda niczenie w życiu nie może powodować resowanie mediami (Facebook i inne), za wszelkich informacji

YOLO

Akronim od angielskiego zwrotu **You Only Live Once** oznaczającego **Żyje się tylko raz**.

z mass mediów mogą ne, ale i negatywne na aktywne uczestrealnym/wirtualnym przesadne zainte społecznościowymi mieszczanie w nich o sobie, zawieranie

niebezpiecznych znajomości, budowanie cybertożsamości, i jednocześnie być przyczyną izolacji, wykluczenia czy braku umiejętności budowania zdrowych relacji społecznych w świecie realnym.

Uzależnienie od gier komputerowych to kolejne z niebezpieczeństw czyhających na młodego człowieka w świecie nowoczesnych mediów. Nieracjonalne korzystanie z gier (zbyt długi czas, gry, w których jest dużo przemocy, gry nieodpowiednie do wieku i poziomu rozwoju psychicznego) może prowadzić do uzależnień lub nieadekwatnej oceny sytuacji. Dziecko w całym życiu realnym nie spotka tak wielu przypadków agresji i przemocy, ilu doświadcza w ciągu 2–3 godzin aktywnej, agresywnej gry komputerowej. Nie bez powodu są one określane jako elektroniczne LSD.

ale również stosowania różnorodnych tradycyjnych form przemocy i ich nowych odmian związanych z przebywaniem wszystkich pokoleń w świecie wirtualnym.

Media, takie jak kino, telewizja i komputer, mają wpływ na percepcję norm przez nastoletnią młodzież. Oglądanie agresywnych zachowań w telewizji może stać się przyczyną rozwoju agresji u młodzieży. Niektóre filmy, programy telewizyjne, piosenki czy gry komputerowe nadmiernie eksponują niepożądane zachowania. Rodzice mogą ograniczyć szkodliwe skutki oferty mediów, na przykład nie zezwalając swoim dzieciom na oglądanie i słuchanie programów, które promują zachowania agresywne i problemowe. Szkoła zaś może informować, że programy te nie przedstawiają rzetelnych

informacji na temat skutków przemocy czy stosowania używek.

Co można zatem zrobić, by kształtować pożądane zachowania młodych ludzi w odniesieniu do mediów? Po pierwsze, wykorzystywać programy szkolne i mass media do podkreślenia pozytywnych aspektów działań nastolatków i pokazania, że większość z nich jest przeciwna używkom i agresywnym zachowaniom. Po drugie, ograniczyć czas, jaki młodzież spędza przed komputerem oraz na słuchaniu i oglądaniu programów, które afirmują zachowania agresywne i problemowe. Wreszcie, po trzecie, proponować młodym ludziom, zwłaszcza przy pomocy i z udziałem tych, którzy są odbierani pozytywnie przez rówieśników, role liderów w programach zniechęcających do zachowań problemowych.

WARTO WIEDZIEĆ...

Media masowe jako oferta

-
- Sposób spędzania wolnego czasu.
  - Szansa zdobywania nowych i poszerzania już nabytych informacji i umiejętności.
  - Okazja do nawiązywania nowych znajomości i podtrzymywania już istniejących.
  - Dzielenie się z innymi swoimi doświadczeniami, przeżyciami, wiedzą, uczenie się od siebie nawzajem.
  - Rozwijanie pasji, zainteresowań.
  - Możliwość bycia „na bieżąco” z informacjami i kontaktami społecznymi.
  - Opcja zarabiania pierwszych pieniędzy (sprzedaż, wymiana).
  - Sposób komunikowania się.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Sprzyjające otoczenie społeczne pozwala młodemu człowiekowi na budowanie przestrzeni do działania, na eksplorowanie i wypróbowywanie różnych zachowań, także tych charakterystycznych dla ludzi dorosłych. Stymulując i ukierunkowując aktywność nastolatków, daje im się jednocześnie poczucie nieustannej i bezpiecznej przynależności oraz rosnącej autonomii, których tak bardzo pragnie młodzież.
2. W okresie wczesnego dorastania pojawiają się pierwsze związki zwane preintymnymi. Ich rola w rozwoju społecznym jest niezaprzeczalna, ponieważ potrzeba bycia w związku w tym okresie jest bardzo silna, a udział w nim jest przeżywany intensywnie. Jest to kolejny krok na drodze do budowania trwałych związków w życiu dorosłym.
3. Rodzina daje jednostce poczucie zakorzenienia, znajomość zasad i wzorców oraz wsparcie w trudnym okresie dojrzewania. Pozwala na kształtowanie poczucia odrębności i identyczności oraz ciągłości.
4. Szkoła jako organizacja ucząca się, działająca w lokalnym środowisku może być dla nastolatka źródłem pozytywnych doświadczeń społecznych i obywatelskich. Współdziałając z szerokim środowiskiem lokalnym, społecznym i kulturowym, z różnymi instytucjami i organizacjami, wdraża do prezentowania postaw obywatelskich w życiu dorosłym.
5. Mass media mogą kształtować pozytywne wzorce kulturowe, ale i być zagrożeniem dla budowania właściwej tożsamości młodego pokolenia.

Ania Brzezińska, 12 lat

Joanna Kościelska, 11 lat

Patryk Silski, 12 lat

Zakończenie

Wczesna faza dorastania, jako etap przejściowy między dzieciństwem a dorosłością, oscyluje wokół trzech osi społecznych, czerpiąc z nich kulturowe kody, wzory i role. Pierwszą z osi jest ta wiążąca się w naturalny sposób z rodzicami, nauczycielami i rówieśnikami. To oni przechodzą najważniejszą i najtrudniejszą próbę polegającą na rozwojowej potrzebie indywidualizacji i separacji nastolatka. Na drodze stopniowego zwiększania autonomii, chęci uniezależnienia się od rodziców następuje trudne dla opiekunów zwiększanie się dystansu młodych ludzi przy jednoczesnym silnym do nich przywiązaniu. Przy eskalacji często niekontrolowanych emocji młodzieży nietrudno o wzrost napięć rodzinnych czy tych mających związek z nauczycielami.

Próby odchodzenia od zasad i norm przekazywanych przez rodziców i nauczycieli, bunt i ostentacyjne zachowania to naturalne przejawy budowania swojego wizerunku i tożsamości. Rodzice i nauczyciele okazujący szacunek dla odmiennego punktu widzenia nastolatków i tworzący w ten sposób płaszczyznę do dyskusji i wymiany argumentów mogą spowodować, że młodzi nie będą czuli się zmuszani do walki o swoje racje, a opiekunowie będą mieli szansę pozostać jednym z ważnych i cennionych źródeł wiedzy o świecie.

Także grupa rówieśnicza daje nastoletniemu dziecku poczucie bezpieczeństwa poprzez doświadczane podobieństwo sytuacji, myślenia i działania. Grupa pomaga przejść od pozycji członka rodziny do pozycji pełnoprawnego obywatela i wypróbować się w roli dorosłego. Ułatwia rozstanie z rodzicami i rodziną i jest to warunek konieczny w poszukiwaniu własnej drogi i budowaniu dojrzałej

tożsamości. To za sprawą rówieśników nastolatek zawiera przyjaźnie, które pomagają mu przejść od przyjaźni do związków partnerskich i tworzyć pierwsze związki preintymne.

Drugi krąg to rodzina, szkoła i społeczność lokalna. Aktywność nastolatka w tych grupach wiąże się z przygotowywaniem się do funkcjonowania w świecie ludzi dorosłych przez podejmowanie różnych ról: partnera, ucznia, obywatela czy pracownika. Uczestnicząc w komunikacji na gruncie rodziny i pozostałych środowisk, zaznajamiając się i ćwicząc w rozumieniu zasad życia społecznego, organizacji państwa i różnych instytucji, nastolatki przejmują wzorce życia w demokratycznym państwie, uczą się podejmować działania na rzecz społeczeństwa obywatelskiego. Dom, szkoła, sąsiedztwo i lokalna społeczność przez aktywizację i włączanie młodzieży w sytuacje rzeczywiste, życiowe, ważne udostępniają i przekazują wiedzę społeczną, pozwalając w naturalny sposób ją zinternalizować. Mogą więc stać się wiarygodnym i zawsze aktualnym źródłem wiedzy o świecie młodych ludzi.

Trzecia, ostatnia oś wiąże się z mass mediami, ich wykorzystywaniem i uczestniczeniem w nich. Są one kulturowym znakiem czasu, źródłem informacji o otaczającym świecie i jego funkcjonowaniu, potrzebnym do konfrontacji ze światem dorosłych i uformowania własnego obrazu świata. Stanowią też ważne źródło wiedzy o świecie, która pozwala w późniejszym czasie realizować zadania, jakie stoją przed jednostką, konstruować wizję siebie, swojej teraźniejszości i przyszłości. Poprzez to, że lansują materialne wzory sukcesu, wzmagają u młodzieży potrzebę posiadania określonych dóbr. Często promują na idoli nastolatków ludzi przypadkowych, cele i wartości czysto pragmatyczne i w konsekwencji mogą formować tożsamość medialną, opartą na wyobrażeniach nieadekwatnych do rzeczywistości.

Warto przeczytać...

1. Bakiera, A. (2012). O nastolatkach chorych na cukrzycę. *Remedium*, 7–8, 44–45.
2. Bąkowska, K. i Rękosiewicz, M. (2012). Kulturowa tożsamość osób z niepełnosprawnością intelektualną. *Remedium*, 7–8, 42–43.
3. Bujna, K. i Kołacka, M. (2014). Formowanie tożsamości nastolatków z ADHD. *Remedium*, 1, 14–16.
4. Charmet, G. P. i Cirillo, L. (2014). *Podręcznik dla nastolatków i ich rodziców u kresu wytrzymałości*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
5. Gordon, T. (2014). *Wychowanie bez porażek, czyli trening skutecznego rodzica*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
6. Góralczyk, E. (2006). *Umowa z klasą*. Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
7. Juul, J. (2013). *Nastolatki. Kiedy kończy się wychowanie? Od wychowania do więzi*. Podkowa Leśna: Wydawnictwo MIND.
8. Łuczak, A., Mańczak, B. A. i Surdyk, A. (2011). Tożsamość w sieci – w sieci tożsamości. *Remedium*, 10, 26–27.
9. Molińska, M. (2013). Ta dzisiejsza młodzież wstydu nie ma. *Dyrektor Szkoły*, 11, 50–52.
10. Morbitzer, J. (2007). *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
11. Rękosiewicz, M. (2011a). „Kim jestem?” Tożsamość nastolatków z niepełnosprawnością intelektualną. *Remedium*, 4, 6–7.
12. Rękosiewicz, M. (2011b). Droga do samodzielności – rola rodziców. *Remedium*, 10, 24–25.
13. Rękosiewicz, M. (2011c). Droga do dorosłości – rola nauczyciela. *Remedium*, 11, 24–25.
14. Robertson, J. (1998). *Jak zapewnić dyscyplinę, ład i uwagę w klasie*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
15. Rogers, B. (2005). *Uczniowie w szkole. Rzecz o zachowaniu*. Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
16. Rogers, B. (2006). *Trudna klasa*. Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
17. Rogers, B. (2014). *Jak radzić sobie ze stresem*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
18. Spitzer, M. (2007). *Jak uczy się mózg*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
19. Tadeusiewicz, R. (2010). *Psychologia i informatyka: synergia i kontradycje*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
20. Widstrand, T., Göthlin, N. i Rönström, N. (2005). *Porozumienie bez przemocy, czyli język żyrafy w szkole*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
21. Wójcik, S. (2011). Trudna droga kształtowania się tożsamości a rola dziadków. *Remedium*, 5, 22–23.

Korzystano z...

1. Bardziejewska, M. (2005). Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 345–377). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
2. Borowski, D., Chmielińska, S., Derendarz, P., Frankowska K., Horodnicza, K., Karcz, K. i... Wadlewska, W. (2013). *Raport końcowy. Temat: Kim jest współczesny gimnazjalista?* Strona internetowa: <http://www.eksoc.uni.lodz.pl/is/doc/gimnazjalista.pdf>
3. Brzezińska, A. (2000). *Spółeczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
4. Brzezińska, A. (2006). Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej. W: A. W. Brzezińska, A. Hulewska i J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna* (s. 47–77). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Brzezińska, A. I., Bardziejewska, M. i Ziółkowska, B. (red.). (2003). *Zagrożenia rozwoju w okresie dorastania*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
6. Brzezińska, A. I. i Czub, T. (2013). Zaufanie społeczne jako wyzwanie i ratunek dla polskiego systemu edukacji. *Nauka*, 1, 31–44.
7. Dembo, M. H. (1997). *Stosowana psychologia wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
8. Edwards, C. H. (2006). *Dyscyplina i kierowanie klasą*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Filipiak, E. (2002). *Konteksty rozwoju aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
10. Gebauer, K. (2007). *Mobbing w szkole*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
11. Gralewska, U., Karaszewski, N., Piotrowska, L. i Salamon-Bobińska, K. (2012). Wartości i normy jako podstawa funkcjonowania szkolnych społeczności. W: G. Mazurkiewicz (red.), *Jakość edukacji. Różnorodne perspektywy* (s. 159–170). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
12. Gurycka, A. (1990). *Błąd w wychowaniu*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
13. Kwiatkowska, H. (2008). *Pedeutologia*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
14. Lemańska-Lewandowska, E. (2013). *Nauczyciele a dyscyplina w klasie szkolnej. Przekonania – strategie – kierunki zmian*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
15. Maszke, A. W. (2002). Współpraca i partnerstwo rodziców i nauczycieli. W: A. Karpińska (red.), *Kreatorzy edukacyjnego dialogu* (s. 67–80). Białystok: Trans Humana.
16. Milerski, B. (red.). (2000). *Leksykon Tematyczny PWN. Pedagogika*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
17. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*. Zaczepnięte 28 marca 2014. Strona internetowa: http://www.bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf
18. Szafraniec, K. i in. (2011). *Raport: Młodzi 2011*. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Strona internetowa: http://www.obserwatoriumkultury.pl/files/study/raport_modzi_2011_copy2.pdf
19. Schaefer, K. (2005). *Jak przeżyć szkołę*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
20. Suchomliński, W. A. (1981). *Narodziny obywatela*. Moskwa: Progress.
21. Śliwerski, B. (2001). *Program wychowawczy szkoły*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
22. Wawrzyniak-Beszterda, R. (2004). Relacje komunikacyjne nauczyciel–uczeń. Uwagi na marginesie badań. *Studia Edukacyjne*, 6, 289–300.
23. Widstrand, T., Göthlin, N. i Rönström, N. (2005). *Porozumienie bez przemocy, czyli język żyrafy w szkole*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
24. Winiarski, M. (2000). *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Edukacyjnych.
25. Ziółkowska, B. (2003). Sytuacja edukacyjna jako sytuacja trudna. *Edukacja*, 1, 33–46.
26. Ziółkowska, B. (2005). Okres dorastania. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać? W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 379–422). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Zosia Groth, 11 lat, FRODO

Zosia Sommerfeld, 12 lat

Zosia Groth, 13 lat, ANIOŁ

Filip Starzec, 12 lat, AUTO

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria I. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Barbara Bokus, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Rozwój dziecka. Wczesne dzieciństwo	dr Magdalena Czub
Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny	mgr Anna Kamza
Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Paweł Jankowski
Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Beata Ziółkowska dr Julita Wojciechowska
Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Julita Wojciechowska dr Beata Ziółkowska

Seria II. Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Opieka i wychowanie. Wczesne dzieciństwo	dr Karolina Appelt mgr Monika Mielcarek
Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny	dr Sławomir Jabłoński mgr Aleksandra Ratajczyk
Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Małgorzata Wiśniewska

---

Seria III. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Wydział Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wczesna edukacja dziecka	mgr Aleksandra Kram mgr Monika Mielcarek
Edukacja przedszkolna	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Ratajczyk
Edukacja wczesnoszkolna	dr Barbara Murawska
Edukacja szkolna. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Joanna Szymczak
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Adam Mroczkowski
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Goretta Siadak

Seria IV. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesne dzieciństwo	mgr Monika Mielcarek mgr Aleksandra Ratajczyk
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wiek przedszkolny	mgr Aleksandra Ratajczyk mgr Monika Mielcarek
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Aleksandra Kram
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Wczesna faza dorastania	mgr Aleksandra Kram mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Późna faza dorastania	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Kram

notatki

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	4	5	6
Faza rozwoju	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania	Późna faza dorastania
Wiek w latach	8/9–11/12	11/12–14/15	14/15–19/20
Miejsce	Dom/szkoła podstawowa kl. IV–VI/środowisko pozaszkolne	Gimnazjum/środowisko pozadomowe i pozaszkolne/dom	Środowisko pozaszkolne/szkoła ponadgimnazjalna/dom
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie się myślenia, początki myślenia formalnego rozwijanie się pojęć naturalnych i naukowych (efekt nauki szkolnej) rozwijanie się kontroli nad emocjami opanowywanie społecznej roli związanej z płcią osiąganie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami obojga płci uczestniczenie w różnych rolach w grupach rówieśniczych 	<ul style="list-style-type: none"> dojrzewanie fizyczne, skok pokwitaniowy akceptowanie swej zmienionej fizyczności osiąganie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych wzrost kontroli nad emocjami rozwijanie się sprawności intelektualnych i pojęć powiększanie się pól eksploracji i wzrost częstości zachowań ryzykownych przyswajanie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako przewodnika dla zachowania 	<ul style="list-style-type: none"> indywidualizowanie się relacji z rówieśnikami powstawanie głębokich, względnie trwałych przyjaźni autonomia w stosunku do rodziców i innych dorosłych (także nauczycieli) początki moralności postkonwencjonalnej tożsamość dotycząca roli seksualnej krystalizowanie się tożsamości osobistej wybór i przygotowywanie się do zawodu/zajęcia podstawy tożsamości zawodowej
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> odnalezienie swojego miejsca w grupie rówieśniczej i poczucie bycia w niej akceptowanym pozwala dziecku budować pozytywny wizerunek siebie w oczach swoich i innych nieodzowne jest wsparcie rodziców i wychowawców, którzy uznają wzrastającą autonomię myślenia i działania dziecka widoczną w poszerzaniu pola kontaktów z rówieśnikami w sytuacjach pozaszkolnych w sytuacjach trudnych nadal konieczne jest zapewnianie dziecku poczucia bezpieczeństwa przez dorosłych 	<ul style="list-style-type: none"> definitywny koniec okresu dzieciństwa to przedpole dla rodzącej się dojrzałości i odpowiedzialności za swe postępowanie nastolatek podejmuje próby sprawdzenia się w nowych rolach, często ryzykowne potrzebuje wsparcia dorosłych gotowych stawić czoła jego wybuchom gniewu, obrażaniu się, bezkrytycznemu zauroczeniu i brakowi dystansu do własnych decyzji wzmacnia się autonomia w stosunku do rodziców i nauczycieli oraz ugruntowuje tożsamość grupowa 	<ul style="list-style-type: none"> w późnej fazie dorastania, u progu dorosłości następuje przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej młodzież przygotowuje się do podjęcia i pełnienia nowych ról społecznych, zaczyna tworzyć projekt własnego życia ważną rolę pełnią relacje z nowymi – pozadomowymi i pozaszkolnymi – dorosłymi oraz rówieśnikami tworzą oni odmienną od dotychczasowej przestrzeń dla całkowicie samodzielnego zaspokajania potrzeb rozwojowych tego etapu życia
Priorytet	wychowanie	wychowanie/ samowychowanie	samowychowanie

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych, w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS, oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.